

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əzimov Eyvaz Vəfadar oğlunun
(Magistrantın A.S.A.)

“Azərbaycanda Gömrük rejimləri və onların təkmilləşdirilməsi”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060401 “Dünya iqtisadiyyatı”

İxtisaslaşma

“Gömrük işinin təşkili”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. T.E.Eyvazov

Kafedra müdiri

i.e.d.prof. Ş.A.Şəkəraliyev

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK XİDMƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİNƏ QISA BAXIŞ, GÖMRÜK SİSTEMİNİN ÖLKƏ ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ MÜSTƏQİLLİK DÖNƏMİNDƏ GÖMRÜK SAHƏSİNDƏ GÖRÜLƏN İŞLƏR	
1.1. Azərbaycanca gömrük xidmətinin inkişaf tarixinə qısa baxış.....	6
1.2. Gömrük sisteminin ölkə üçün əhəmiyyəti və müstəqillik dönməndə gömrük sahəsində görölən işlər.....	14
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TƏTBİQ OLUNAN GÖMRÜK REJİMLƏRİ VƏ ONLARIN İQTİSADİ SİYASƏTDƏ ROLU	
2.1. Gömrük rejimlərinin təsnifatı və mahiyyəti.....	27
2.2. Gömrük sistemində mövcud olan gömrük rejimlərinin xüsusiyyətləri.....	33
2.3. Dövlətin ümumi iqtisadi siyasətində gömrük siyasətinin rolu.....	38
FƏSİL III. GÖMRÜK PROSEDURLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN PERSPEKTİVLƏRİ VƏ İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Azərbaycanca Gömrük işinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi.....	45
3.2. Gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri.....	52
3.3. İnformasiya texnologiyalarından istifadə gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsinin optimal üsulu kimi.....	59
NƏTİCƏ.....	68
ƏDƏBİYYAT.....	71
PE3IOME	
SUMMARY	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın yerləşdiyi region, strateji – coğrafi mövqe daim ölkənin beynəlxalq və regional ticarət maraqlarının mərkəzində olmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, tarixin bütün dövrlərində Azərbaycan ərazisində yaranan və bir - birini əvəz edən dövlətlər və müxtəlif xarakterli dövlət quruluşları bu faktoru əsas götürərək ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi məqsədilə gömrük xidmətindən, eləcə də rüsumlarından istifadə etmişdir. Beləliklə, müasir dövrümüzdə qədər müxtəlif xüsusiyyətli formalaşma prosesi keçən gömrük münasibətləri təkmilləşərək dövrün tələbinə uyğun qurulmuşdur.

Azərbaycanda gömrük xidmətinin və gömrük rüsumlarının təkmilləşməsi, yenilənməsi prosesi uzun tarixi bir prosesdən keçmişdir. Siyasi vəziyyətin dəyişməsi birbaşa olaraq gömrük sahəsində öz əksini tapmışdır. Gömrük sferası ölkənin malik olduğu iqtisadi və digər sahələrdəki siyasətin təzahürüdür. Gömrük siyasətinin əhəmiyyətə malik tərkib hissələrindən ən vacibi isə gömrük rejimləridir.

Gömrük rejimi dövlətin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafında dövlət təsirinin reallaşdırıldığı gömrük tənzimlənməsi vasitələrinə hərtərəfli formada yardım edən spesifik tədbirlər sistemi və üsullarının məcmusudur. Belə demək olar ki, gömrük rejimi gömrük fəaliyyətinin məqsədlərinə görə gömrük sərhədindən keçirilən məhsul və nəqliyyat vasitələrinin statusunu müəyyən edən qaydalar toplusudur. Bütün növ əmtəələr və avtonəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi prosesi bəyan edilən gömrük rejiminin tələblərinə uyğun formada həyata keçirilməlidir.

Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə sürətli integrasiyasının, dünyanın çoxsaylı ölkələri ilə ticarət - iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi Azərbaycan hökumətinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir. Mövcud vəziyyətdə Azərbaycanın ən vacib problemlərindən biri yeni yaranan sərbəst iqtisadi münasibətlər şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması, milli iqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfatı ilə sağlam qarşılıqlı münasibətlərin qurulması idi. Xüsusilə də nəzərə almaq lazımdır ki, integrasiya prosesi inkişaf etməkdə olan

iqtisadiyyata malik olan ölkələr inkişaf etməkdə olan dövlətlərin çox müddətli bazar təcrübələrini öyrənməkdən ötrü səmərəli şərait formalaşdırır, onda deyə bilərik ki, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə integrasiya prosesi Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyətə malik məsələdir. İqtisadiyyatımızın dünya təsərrüfatına integrasiya prosesi ölkəmizə yerli istehsalçıların fəaliyyət bazarının çəkisinin genişləndirilməsinə, əlverişli xarici siyasət mühitinin təşkilinə, xarici investisiyalardan faydalanmaga, istər regionda, istərsə də dünyada cərəyan edən başlıca iqtisadi layihələrdən qıraqda qalmamasına, dünya dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial, mədəni əməkdaşlığının inkişafına və s. şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi subyektlərinin vəzifəsi mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əsasən, Respublikamızın müstəqilliliyini, iqtisadi və milli təhlükəsizliyini, həmçinin ölkə vətəndaşlarının sağlamlığını təmin etməkdən, beynəlxalq sferada mövcud olan öncül təcrübələrdən istifadə etməklə Azərbaycan əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən, beynəlxalq ticarət münasibətlərinin rahatlaşdırılmasından, eləcə də təhlükəsizliyin təmin olunmasından, məmur-vətəndaş təmasının minimuma endirilməsindən, gömrük ödənişlərinin toplanaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsindən, eləcə də gömrük sahəsində hüquqpozmalara və beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə aparmaqdan ibarətdir.

Gömrük orqanlarının vəzifə və funksiyalarının öyrənilməsi, həmçinin gömrük rejimlərinin təkmilləşdirilməsi aspektindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan gömrük sahəsində siyasəti həyata keçirən dövlət qurumunun spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zəruri əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycanda gömrük orqanlarının fəaliyyət spesifikasiyasını öyrənmək, yaranmasını, fəaliyyət prinsiplərini, özünəməxsus cəhətlərini üzə çıxarmaq əsas vəzifələrdəndir. Həmçinin gömrük rejimlərinin müəyyən edilməsi və onların gömrük fəaliyyətinə, ölkən idxal – ixrac əməliyyatlarının həcminə və ticarət dövriyyəsinə təsiri araşdırma mövzudur.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Azərbaycanda Gömrük rejimlərinin təkmilləşdirilməsi məsələləri tədqiqatın predmeti, gömrük qanunvericiliyinə uyğun

olaraq mövcud olan gömrük rejimlərinin spesifik xüsusiyyətləri isə tədqiqatın obyektini kimi çıxış edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi

Azərbaycan Respublikasında ümumilikdə gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və gömrük rejimləri ilə bağlı təkliflərin verilməsi A.Ş. Şəkərəliyev, C. Q. Nuriyev, A.Ə. Əliyev, M. C. Atakişiyev, K. F. Heydərov və s. tərəfindən hərtərəfli şəkildə həyata keçirilmişdir.

Tədqiqatın işinin məlumat bazası. Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabatları və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, mühüm elmi ədəbiyyat və statistik məcmuələr, təhlil materialları və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın işinin elmi yeniliyi

Gömrük rejimlərinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq informasiya texnologiyalarından geniş istifadənin əhəmiyyəti vurğulanmış və gömrük prosedurlarının səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, səkkiz yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. AZƏRBAYCANDA GÖMRÜK XİDMƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİNƏ QISA BAXIŞ, GÖMRÜK SİSTEMİNİN ÖLKƏ ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ MÜSTƏQİLLİK DÖNƏMİNDƏ GÖMRÜK SAHƏSİNDƏ GÖRÜLƏN İŞLƏR

1.1 Azərbaycanla gömrük xidmətinin inkişaf tarixinə qısa baxış.

Resurslarla zəngin olan Azərbaycanın xarici ticarətlə bağlı əlaqələri kifayət qədər qədim dövrlərdən formalaşmışdır. Hətta bizim eramızdan əvvəl ikinci minilliyin ikinci yarısında yerli tayfalar qədim dövlətlərlə xammal və məhsullar mübadiləsini həyata keçirmiş, həmin dövlətlərdən isə bəzəklər, eləcə də dövrünə uyğun döyüş ləvazimatları gətirmişlər. Qədim Azərbaycan dövlətlərindən olan Atropatenan ərazisində olan Təbriz, Ərdəbil, Urmiya, Marağa, Miyana, Zəncan, Naxçıvan, Maku və s. şəhərlər daxili ticarətin aparıcı qüvvələri kimi ad qazanmışdılar. Həmin şəhərlər digər dövlətlərlə həm dəniz, həm də digər yollarla ticarət əlaqələri qurmaq iqtidarında olmuşlar. Xüsusilə tarixi ipək yolunun Azərbaycandan keçməsi Mərkəzi Asiya, Çin, Hindistan və başqa dövlətlərlə eləcə də Qafqaz Albaniyasının ticarət əlaqələrinin sürətli formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Burada hazırlanan xalçalar, bəzək əşyaları, yun geyimlər və digər istifadəyə yaralı vasitələr və s. ixrac-idxal münasibətlərinin obyektinə kimi çıxış edirdi. Bu münasibətlərin gedişində müxtəlif çoxsaylı vergilər tutulurdu ki, onları indiki gömrük rüsumlarının ilkin analoqu adlandırmaq olar. Tarixi mənbələrdən öyrəndiyimizə görə, Azərbaycan ərazisində həmin dövrün dövlətləri tərəfindən gömrük tutulmaları rəsmi formada IX əsrin əvvəllərindən müəyyən olunmuşdur. Təbii ki, ticarət əlaqələrinin intensivliyi və zəngin resurs potensialı onu deməyə əsas verir ki, gömrük rüsumları və ya vergiləri ilə bağlı qərarlar daha əvvəl qəbul edilib. Çünki o dövrün Azərbaycanın iri şəhərlərində ticarət məhəllələri mövcud idi. Xarici ölkələrdən Azərbaycana metal məmulatları, ədvalar, müxtəlif parçalar, xəzlər, ətriyyatlar və s. gətirilir, Azərbaycandan isə ipək parçalar, mal-qara, boyalar, atlar, pambıq, neft, xalçalar, xam ipək və s. ixrac olunurdu. Ticarətə qoyulan gömrük rüsum və vergilər ölkə xəzinəsinin vacib gəlir qaynağına çevrilmişdi. Lakin bu xarakterli məlumatları

daşıyan sənədlər, tarixi əsərlər və digər mənbələr Ərəb xilafəti dövründə yandırılmış və məhv edilmişdir.

Azərbaycanın yerləşdiyi region, strateji – coğrafi mövqe daim ölkənin beynəlxalq və regional ticarət maraqlarının mərkəzində olmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, tarixin bütün dövrlərində Azərbaycan ərazisində yaranan və bir - birini əvəz edən dövlətlər və müxtəlif xarakterli dövlət quruluşları bu faktoru əsas götürərək ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsi məqsədilə gömrük xidmətindən, eləcə də rüsumlarından istifadə etmişdir. Beləliklə, müasir dövrümüzdə qədər müxtəlif xüsusiyyətli formalaşma prosesi keçən gömrük münasibətləri təkmilləşərək dövrün tələbinə uyğun qurulmuşdur.

Bundan əlavə bildiyimiz kimi, Azərbaycan dünyada tanınan ilkin insan yerləşmələrindən biridir. Çoxsaylı səyyahların, tarixçilərin qeydlərindən öyrənmək mümkün olur ki, burada ilk dövrlərdən başlayaraq hər bir sahədə geniş aktivlik olmuşdur. Əlbəttə ki, Azərbaycanda iqtisadi aktivliyin təmin edilməsində ticarət münasibətlərinin böyük rolu var. Ticarət münasibətlərinin iqtisadi aktivliyin artırılmasının təməli olduğu hər kəs tərəfindən sözsüz qəbul edilir. Azərbaycan isə Qərblə Şərqlin təmas nöqtəsi olaraq bugünkü kimi hərtərəfli imkanlara sahib olmuşdur.

Əvvəldə də vurğuladığımız kimi, Azərbaycan ərazisində yaranan müxtəlif xüsusiyyətli dövlət quruluşları olduğu üçün onlar da özünəməxsus idarəetmə metodlarına malik olmuşlar. Həm dövrün, həm də dövlət qurumunu təmsil edən şəxslərin tarixi və ənənəvi xüsusiyyətlərindən irəli gələrək idarəetmə və iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi addımları bir-birindən müxtəlif dərəcədə fərqlənmişdir. Belə ki, ilkin dövrlərin iqtisadi sisteminin tələbinə və xarakterinə uyğun olaraq gömrük rüsumları natura formasında toplanırdı. İstər Azərbaycanda orta əsrlər dövründə ərəblər tərəfindən istərsə də monqollar və digərləri tərəfindən tətbiq edilən gömrük qaydaları və rüsumları dağıdıcı xarakter daşımışdır. Lakin nə qədər mütərəqqilikdən uzaq olsa da sözü gedən ərazidə gömrük mədəniyyətinin formalaşmasında rol oynamışdır. Məsələn üçün qeyd edə bilərik ki, monqolların burada

hakim mövqedə olduğu dövrdə tamğa və bac kimi gömrük rüsumları ticarət təmsilçilərindən yığılırdı. Hər bir dövrün özünəməxsus tələbləri vardır. Bu baxımdan Azərbaycanda monqollardan sonrakı dövrlərdə onların apardığı gömrük siyasətində dəyişikliklər edilmişdir. Səfəvi dövlətinin hökmdarı şah I Təhmasib ticarətin və sənətkarlığın inkişafını genişləndirmə məqsədilə 1565-ci ildə vilayətlərdən alınan səksən min tümenlik tamğa vergisini ləğv elətdirdi [1, s 3]. Buna əsasən deyə bilərik ki, XVI əsrdən sonra Azərbaycan gömrük tarixində yeni səhifələr açıldı. Səfəvi dövləti ticarət münasibətlərində yeniliklərin olmasına diqqəti artırdı. Bununla da Azərbaycanda ticarət əlaqələrinin sərbəstliyi üçün geniş imkanlar yaradıldı.

Lakin daha sonralar Azərbaycan ərazisində xanlıqların yaranması burada ictimai siyasi vəziyyətə olduğu kimi iqtisadi situsiyaya da öz təsirini göstərmişdir. Xüsusilə vahid mərkədən idarəetmə və tənzimlənmənin olmaması Azərbaycan ərazisində ticarətin məhdudlaşmasına, dolayısı ilə əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə, XVIII əsrin ortalarından başlayaraq gömrük rüsumlarına olan münasibətdə yeni formaların daxil olması və gömrük sahəsində rəhdari adlanan rüsumun tətbiq edilməsi ticarət münasibətlərinin inkişafına mane olan amil kimi qiymətləndirilir. Rəhdari həm şəhərlərə məhsulları gətirib satanlardan, həm də şəhərlərdən məhsulları alıb aparanlardan alınırdı. Belə ki, xanlığın ərazisinə daxil olan və gömrük rüsumunu ödəməyə məcbur edilən ticarətlə məşğul olan şəxslər, həmçinin, xanlığın hər hansı bir digər şəhərinə də daxil olduqda, yenə rüsum ödəməli olurdular. Bu da ticarətlə məşğul olanların gəlirinin və ticarət dövriyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olurdu. Rəhdari gömrük rüsumunun kəmiyyəti məhsulun keyfiyyətinə əsasən müəyyən edilirdi. Müvafiq gömrük rüsumu demək olar ki, Azərbaycanın həmin dövr üçün bütün ərazisində tətbiq edilir və nəticədə ticarətin inkişaf etməsində problem xarakteri daşıyırdı.

Azərbaycanda gömrük xidmətinin və gömrük rüsumlarının təkmilləşməsi, yenilənməsi prosesi vurğuladığımız kimi uzun tarixi bir prosesdən keçmişdir. Siyasi vəziyyətin dəyişməsi birbaşa olaraq gömrük sahəsində öz əksini tapmışdır. Gömrük sferası ölkənin malik olduğu iqtisadi və digər sahələrdəki siyasətin təzahürüdür. Ona

görə də növbəti tarixi mərhələdə Azərbaycanın Rusiyanın təsir dairəsinə daxil olması ilə müvafiq ərazidə gömrük münasibətləri Rusiyanın təsiri ilə formalaşmağa başladı. Bakı şəhərinin gömrük məntəqələri birinci dəfə Rusiya İmperiyası Senatının 1807-ci il 25 yanvar tarixində qəbul etdiyi qərara əsasən 1809-cu ildə yaradılan Həştərxan gömrük dairəsinin tərkibinə daxil edilmişdir. Təbii olaraq gömrük idarələri Rusiya imperatorunun sərəncamları, eləcə də Senatda qəbul olunmuş fərmanlarla idarə edilir və həmin sənədlər fəaliyyətin hüquqi əsasını təşkil edirdi. Yuxarıda haqqında danışdığımız qərarla gömrük qurumlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi Xəzər dənizi və ona yaxın limanlarda xaricdən gətirilən məhsullardan güzəşt tətbiq edilmədən gömrük rüsumunun toplanmasını özündə əks etdirirdi. Lakin bütün şərtlərə baxmayaraq regionun imperiyanın təsirində qalması və iqtisadi narazılıqları artırmaması üçün müəyyən şərtlər də qoyulmuşdu. Bu şərtlər arasında Rusiyanın digər gömrükxanalarında gömrük haqqı ödənilən məhsulların Bakıya gətirilməsinin o halda gömrük rüsumundan azad edilməsi göstərilirdi ki, məhsulu gətirən onu ölkənin daxili subyektlərindən idxal etdiyi haqqında şəhadətnaməni təqdim etsin, və ya könüllü şəkildə gömrük rüsumunu Həştərxanda ödəsin. 1807 – ci il tarixində edilən dəyişiklikdə gömrükxananın statusu təsdiq edilmiş, Bakı limanına gətirilən mallardan rüsum tutularkən 1751-ci ildə qəbul olunmuş rüsum dərəcələrindən istifadə olunması haqqında qərar qəbul olunmuş, habelə işçilərin əmək haqqlarının ödənilməsi toplanılacaq gömrük ödənişləri hesabına həyata keçirilməsi haqqında göstəriş verilmişdir.

Müxtəlif xarakterli gömrük əməliyyatları üçün özünəməxsus şəkildə sistem formalaşdırılırdı. 1813 - cü ildə isə Bakı gömrükxanasında reyestr üzrə aşağıda göstərilən gömrük kitablarında qeydiyyatlar aparılırdı:

- dəniz yolu vasitəsilə gətirilən məhsullar və onlardan tutulan gömrük rüsumlarının qeyd edildiyi kitab;
- quru yolları vasitəsilə idxal edilən məhsullar və həmin məhsullardan əldə edilən gömrük rüsumlarının yazıldığı kitab;
- dəniz yolu vasitəsilə aparılan məhsullar və onlardan tutulan gömrük rüsumlarının

qeyd edildiyi kitab;

- quru yolları vasitəsilə idxal edilən məhsullar və həmin məhsullardan əldə edilən gömrük rüsumlarının yazıldığı kitab;
- dəniz gəmiləri vasitəsilə ölkəyə daxil olan sərnəşinlərin qeydiyyatı kitabı;
- quru yolları vasitəsilə gələnlərin qeydiyyatının aparıldığı kitab və s.

Qeydiyyatın aparılması həmin dövr üçün böyük irəliləyiş hesab edilə bilərdi. Bu həm yığımların şəffaflığının müəyyən dərəcədə qorunmasına, həm də məlumatların şərh olunmasına imkan yaradırdı.

Müvafiq qərara 1821-ci ildə müxtəlif dəyişikliklər edilmiş və yeni tariflər müəyyən olunmuşdur. 1821-ci il tarixində güzəştli tariflər, 1831-ci il tarixində qadağan tarifi, 1846-cı və 1851-ci il tarixlərində isə ticarət tarifi fəaliyyət göstərməyə başladı. Burada bundan əlavə gömrükxanalardakı səlahiyyətlər, gömrük rüsumlarının yığılması və s. əsas yerdə dayanırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrün sənədlərini tədqiq edərkən məlum olur ki, Bakı gömrük idarəsi çar Rusiyasında mövcud olan bütün tələblərə cavab verən dövrün müasir gömrükxanası idi. Həmin dövrdə ticarət dövriyyəsi hər ötən gün artmaqda idi. Rus pulu isə ticarət əlaqələrində əsas yerdə dayanırdı. Bu, isə çar Rusiyasının həyata keçirdiyi müstəmləkə siyasətin tərkib hissəsi idi. Lakin gömrük rüsumlarının artmasının infrastruktur baxımından müsbət tərəfi də var idi. Belə ki, gömrük rüsumlarının yüksəlməsindən həvəslənən rus məmurlar gömrük məntəqələrinə diqqəti artırmağa, bu məqsədlə , yolları, körpüləri təmir etməyə başladılar. Burada əsas məqsəd tacirlərin axınını artırmaqla böyük həcmdə rüsum gəlirləri əldə etmək idi. Ticarətçilərin axının çox olması səbəbindən Bakı gömrükxanası və ona aid olan Quba, Dərbənd, Salyan gömrük məntəqələri, zastava, postlar da azlıq təşkil etməyə başladı. Belə olan halda, yeni gömrük məntəqələri, zastava və postlarının yaradılması əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirilmişdir. Beləliklə də, Culfada, Xudafərinde yeni gömrük məntəqələri, Sərdarabadda, Şərurda, Ordubadda, Yeddi-bulaqda, Astara və Lənkəranda zastava və postlar yaradılmış, Xəzər dənizindən Qara dənizə, İran və Türkiyə sərhədlərinə qədər Gürcüstan gömrük dairəsi də yaradılmışdır. 1911-ci ildən başlayaraq 1918-ci il

tarixinə qədər Bakı gömrük orqanları «Rusiya İmperiyası Gömrüklərinin Nizamnaməsi»nə əsasən fəaliyyət göstərmişdir. Həmin vaxtda gömrük qurumları idxal və ixrac məhsullarının gömrük müayinəsini, gömrük rüsum və yığımlarının tutulmasını, gömrük anbarlarında gömrük sərhəddini keçən malların müvəqqəti saxlancını, malların keçirilməsinə nəzarəti və s reallaşdırırdı.

1918 – ci il 28 may tarixində Azərbaycan ərazisində Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə də gömrük işinin təşkilində ciddi dəyişiklik baş verməmişdir. Lakin dövlətçilik baxımından bütün siyasi addımlar atılmışdır. Ölkənin bütün gömrük siyasətinə maliyyə naziri Nəsim bəy Yusifbəyli rəhbərlik etmişdir. Belə ki, ölkənin gömrük idarəsi Maliyyə Nazirliyinin tabeliyinə verilmiş və dəftərxana işlərində müəyyən dəyişiklik edilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyətinin ilk dövrlərində mövcud vəziyyəti öyrənmək, həlli vacib olan məsələlərlə tanış olmaq, ölkənin milli maraqlarını təmin edə biləcək iqtisadi siyasəti formalaşdırmaq, gömrük rüsumlarına yenidən nəzər yetirmək, yeni gömrük məntəqələri və gömrük postları istifadəyə vermək, Azərbaycanın Rusiya, Gürcüstan və Ermənistanla olan dövlət sərhədlərində nəzarəti tam həyata keçirmək, gömrük qurumunda işləyənlərin sosial durumunu mübətə doğru dəyişmək, ölkədən göndərilən milli resursların və tarixi əsərlərin qaçaqmalçılığının qarşısını almaq, əvvəldən miras qalan idarəetmə qaydalarında dəyişiklik etmək, Azərbaycanı dünya ölkələrinə tanıtmək, milli maraqları qoruyan qanunvericilik yaratmaq, sərhəd zastavalarını artıraraq onları milli kadrlarla təmin etmək və s. məsələlərlə məşğul olmağa başladı. Problemlərin həddən artıq çox olması və həllinin mürəkkəbliyi islahat prosesini ləngidirdi. Buna baxmayaraq dövlət gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı müəyyən tədbirlər reallaşdırmağı qarşısına məqsəd qoydu və ilkin addımlardan biri kimi dövlət orqanlarının tapşırığı ilə Azərbaycanın gömrük işinin təşkili ilə bağlı müvafiq arayışlar hazırlanmışdır.

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan ərazisində sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra buradakı sərhəd məntəqələrində Sovet İttifaqına məxsus gömrük xidməti orqanları fəaliyyət göstər - mişdir. Lakin onların heç biri Azərbaycan

Respublikasının bilavasitə fəaliyyəti ilə bağlı olmamışdır [2, s 2]. Sovet imperiyasının tərkibində olan Azərbaycan ticari və iqtisadi baxımdan vahid mərkəzdən asılı olmuşdur. Asılılıq Cümhuriyyət dövründə başlanmış islahat tədbirlərinin qarşısını almış, lakin sovet dövrünün tələblərinə uyğun olaraq özünəməxsus şəkildə davam etdirilmişdir. Bir daha müstəqillik ideyalarının reallaşdırılması nəticəsində ölkədə müstəqil gömrük strukturları formalaşdırılmağa başlandı.

Azərbaycanın 1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyinin bərpa olunması ilə ölkənin yeni gömrük sisteminin formalaşdırılması üçün mühüm tarixi şərait yaratmışdır. Müstəqillik dövründə yaradılan gömrük xidməti, Azərbaycan gömrüyü demək olar ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi ilə eyni yaşdadır. Dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsindən üç ay sonra, yəni 1992 - ci il yanvar ayının 30 - da Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılmışdır. Bu addımla Azərbaycan müstəqilliyin bərpası ilə yanaşı iqtisadi azadlığın möhkəmləndirilməsi siyasətini yürütdüyünü göstərmişdir. 1992 – ci ilin may ayının 28 – də Türkiyə ilə Naxçıvan arasında Sədərək körpüsü - "Ümid körpüsü"nün açılışında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev və Türkiyə Cümhuriyyətindən isə Süleyman Dəmirəl iştirak etmişdilər. Bu hadisə ilə Azərbaycanın bir parçası olan Naxçıvanın sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması müşahidə edilmişdir.

Xüsusilə, XX əsrin axırlarında Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından sonra dövlət quruculuğu sferasında təxirəsalınmaz tədbirlərdən biri kimi ölkənin iqtisadi mənafeyinin və maraqlarının qorunması, effektiv xarici - iqtisadi fəaliyyət və idxal - ixrac əməliyyatlarının dövlət nəzarəti sisteminin formalaşdırılması, sərhədlərin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi hesab edilə bilər. Qısa vaxt ərzində Azərbaycanda milli gömrük xidmətinin yaradılması və formalaşdırılması vəzifəsinin müəyyən edilməsi və bu yöndə davamlı fəaliyyətin göstərilməsi böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Müvafiq dövrdə Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılsa da onun, eləcə də müxtəlif səviyyəli gömrük orqanlarının formalaşmasına, səmərəli fəaliyyətinə həmin

dövrə mövcud olan gərgin və mürəkkəb ictimai - siyasi vəziyyət imkan vermədi. Qeyd etməliyik ki, əsasən 1991 və 1992 - ci illərdə, həmçinin 1993 - cü ilin ilk yarısında Azərbaycanda mövcud olan çətin siyasi və iqtisadi mühit lazım olan hüquqi, normativ bazaya malik olan və normal gömrük sisteminin qurulması qeyri mümkün xarakterə malik idi. Müstəqil Azərbaycanın gömrük işi ilə bağlı vəzifələri yerinə yetirməli olan gömrük qurumları öhdələrinə düşən vəzifələri, demək olar, icra etmir bu da öz növbəsində mənfi hallar çoxalmasına səbəb olurdu. Buna görə də çətin olan iqtisadi vəziyyətin gömrük tənzimlənməsindən ümumiyyətlə söhbət belə gedə bilməzdi. Gömrük orqanlarının effektiv fəaliyyəti isə daxili bazarın inkişafı üçün, eləcə də xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri olan Heydər Əliyevin 24 fevral 1992-ci il tarixli qərarı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılmışdır. Bu hadisə milli səviyyədə gömrük xidmətinin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sisteminin əsası olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə digər sahələrdə olduğu kimi gömrük sahəsində də irəliləyişlər qeydə alındı. Onun apardığı siyasət nəticəsində iqtisadi inkişafa nail olundu və sosial gərginliyi aradan qaldıracaq islahatlar reallaşdırıldı.

Beləliklə, vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycanda gömrük xidmətinin yaradılması və inkişafı uzunmüddətli dövrü əhatə edərək təkmilləşmişdir. Bu gün Azərbaycanda gömrük rüsumlarının toplanması, gömrük tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi və gömrük siyasətinin reallaşdırılması vəzifələrini Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycanın gömrük tarixinin formalaşdırdığı bir qurumdur və gömrük ənənələrini təmsil edərək Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət edir. Çətin iqtisadi və siyasi dövrləri geridə qoyan Azərbaycan cəmiyyəti bütün sahələrdə olduğu kimi gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi və rüsumlarının toplanması sahəsində mütərəqqi addımlar atır.

1.2. Gömrük sisteminin ölkə üçün əhəmiyyəti və müstəqillik dönmində gömrük sahəsində görülən işlər

Müasir şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələr və gömrük fəaliyyətinin sahələri qloballaşma və regionalizasiya faktorlarının təsiri altında formalaşır və bu sahələrdə ictimai siyasət strategiyalarının formalaşması üçün şərtlər müəyyənləşdirilir. Bununla əlaqədar xarici iqtisadi fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi və gömrük sisteminin kompleks şəkildə müasirləşdirilməsi məsələlərini nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur. Bu gün gömrük orqanları xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması sahəsində bir növ tənzimləyici rolunda çıxış edir, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsinə, xüsusilə milli iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması baxımından müəyyən təsir göstərir. Belə təsirin effektivliyi ən azı beynəlxalq ticarətin həcmində artırılmasında özünü göstərir. Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi innovativ metodları tətbiq edən, güclü, sabit və tamamilə kompüterləşdirilmiş, tərəfdaşları tərəfindən peşəkar, şəffaf və yüksək səviyyəli xidmətləri ilə tanınan, beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin vahid parçası kimi, eləcə də beynəlxalq ticarətin sürətli inkişafını və beynəlxalq səviyyəli əməkdaşlığı stimullaşdıran bir xidmət kimi qəbul edilir. Xarici iqtisadi, o cümlədən gömrük siyasətinin formalaşması dəyişən geosiyasi və geoiqtisadi strukturun daha çox təsirlənir. Müasir dünyanın geoiqtisadi quruluşu 1990-cı illərin əvvəllərində formalaşmışdır. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin prioritetlərindən biri ölkənin xarici ticarət münasibətlərinin iqtisadi, xammal, informasiya, ətraf mühit və s təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi subyektlərinin vəzifəsi mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əsasən, Respublikamızın müstəqilliyini, iqtisadi və milli təhlükəsizliyini, həmçinin ölkə vətəndaşlarının sağlamlığını təmin etməkdən, beynəlxalq sferada mövcud olan öncül təcrübələrdən istifadə etməklə Azərbaycan əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən, beynəlxalq ticarət münasibətlərinin rahatlaşdırılmasından, eləcə də təhlükəsizliyin təmin olunmasından, məmur-vətəndaş təması minimuma endirilməsindən, gömrük ödənişlərinin toplanaraq dövlət büdcəsinə köçürülməsindən, eləcə də gömrük sahəsində hüquqpozmalara və

beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə aparmaqdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasında gömrük gömrük sisteminin qarşısında duran vəzifələrin fəaliyyətin təşkili və reallaşdırılmasına əsasən daxili və xarici şəraitin dəyişməsinə görə hadisə və proseslərə uyğunlaşmağa yönəlmiş bir sıra aşağıdakı tələbləri yerinə yetirməlidir:

- məqsədləri, vəzifələri və onların həyata keçirilməsi yollarını müəyyən etmək, ölkənin gömrük xidmətinin inkişafı üzrə uzunmüddətli proqramın mövcudluğunu təmin etmək;
- gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası, eləcə də xarici ticarətin milli və beynəlxalq agentlərinin əlaqələndirilmiş fəaliyyətini təmin etmək;
- Gömrükdən məhsulların, nəqliyyat vasitələri və fiziki şəxslərin keçidini maksimum sürətləndirilmək [19];
- habelə malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi prosedurlarını sadələşdirilmək və s.

Ümumiyyətlə Azərbaycanda gömrük işinin predmeti mallar, gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatları qəbul edilə bilər. Buraya həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi tədbirlərini də daxil edə bilərik. Mallar dedikdə isə gömrük sərhədindən aparılan valyuta, valyuta sərvətləri, qaz, neft, elektrik enerjisi də daxil edilməklə, bütün növ daşınar əmlak, eləcə də həmin malların daşınmasında istifadə edilən nəqliyyat vasitələri çıxılmaqla digər nəqliyyat vasitələri nəzərdə tutulur.

Müasir şəraitdə xarici iqtisadi fəaliyyətin xüsusiyyətində baş verən dəyişikliklər, həmçinin Azərbaycan üçün bu fəaliyyətin artan sosial və iqtisadi əhəmiyyəti dövlətin gömrük siyasətinin yüksək keyfiyyətini, xarici iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin gömrük tarif və qeyri-tarif mexanizmini tələb edir. Bu mühüm amillər nəticədə dövlətin gömrük fəaliyyətinin effektivliyi müəyyənləşir. Dövlət gömrük orqanlarına üzərlərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək məqsədilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlər verir. Beləliklə, deyə bilərik ki, gömrük orqanları digər dövlət orqanları kimi öz funksiya və vəzifələrini yerinə yetirmək üçün,

həmçinin öz gömrük suverenliyini birbaşa təmin etmək məqsədilə yaradılır.

Gömrük orqanlarının funksiyalarına aiddir:

- xarici ölkələrin iqtisadi müdaxiləsinin qarşısını almaqla milli iqtisadiyyatın toxunulmazlığının və gömrük təhlükəsizliyinin qorunması;
- dövlətin gömrük sərhədlərinin mühafizəsi;
- ixrac və idxal əməliyyatlarına gömrük ərazisi daxilində həyata keçirilən gömrük nəzarəti;
- valyuta sərvətlərinə və qiymətli kağızlara gömrük ərazisi daxilində valyuta nəzarəti;
- gömrük rüsumlarının və gömrük yığımlarının toplanması;
- milli qanunvericiliyin pozulmasına görə, hüquqi və fiziki şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən edilməsi, gömrük informasiya sisteminin təşkili və s. [7]

Hüquqi fəaliyyətin tənzimlənməsinin təşkilində mühüm əhəmiyyət daşıyan və fəaliyyətin təməlini təşkil edən hüquq prinsipləri dayanır.

Göründüyü kimi ölkənin iqtisadiyyatı və gömrük orqanları qarşısında çox önəmli vəzifələr dayanır. Qeyd edilən bütün bu vəzifələr ölkənin inkişafına və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Yəni ölkə iqtisadiyyatı gücləndikcə, gömrük təhlükəsizliyi də artırılmalıdır. Gömrük xidməti ölkə iqtisadiyyatının inkişafında və təhlükəsizliyində müstəsna dərəcədə mühüm rol oynayır.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının tövsiyələrindən biri gömrük xidmətinin texnika və praktikasının birbaşa inkişafına yönəlmişdir: “Gömrük orqanları mövcud təcrübəni təxirə salmadan nəzərdən keçirməli, effektiv olmayan və ya köhnəlmiş metod və qaydaların islahat proqramını yaratmalıdır” [7, s. 72]. Azərbaycan Respublikası da sözü gedən qurumla sıx əməkdaşlıq etdiyindən gömrük qanunvericiliyinin, eləcə də gömrük orqanlarının fəaliyyətinin effektiv təşkilində beynəlxalq qurumların təklifini mütləq surətdə nəzərə alır.

Dünya ölkələrində gömrük xidməti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas elementlərindən biri kimi qiymətləndirilir. İndiki şəraitdə gömrük xidməti müxtəlif

mühüm vəzifələri və funksiyaları yerinə yetirir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etdiyi və ard-arda develevasiyanın yaşandığı bir dövrdə gömrük orqanları çox vacib və məsul missiya yerinə yetirirlər. Sözsüz ki, bu zaman gömrük işçiləri öz xidməti vəzifələrini yüksək peşəkarlıq, dürüstlük və sədaqətlə əməl etməlidirlər.

Azərbaycanda iqtisadi islahatlar illərində qeyri – neft sektorunda daxili istehsal həcmi və ondan əldə edilən gəlirlər kəskin şəkildə azalmış, dövlət büdcəsinin resursların xammal şəklində satılmasından əldə edilən daxilolmalardan asılılığı artmışdır. Eyni zamanda, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulan gömrük tarif tədbirləri kompleksi ölkənin milli maraqlarını tam əks etdirən səviyyəyə mərhələli şəkildə gəlib çıxmış, müəyyən edilmiş gömrük ödənişləri və rüsumlarının tam toplanması üçün islahat siyasəti mütəmadi olaraq həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasında gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi təsbit edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi öz fəaliyyəti prosesində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsini və digər qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, eləcə də öz əsasnaməsini rəhbər tutur [3].

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının milli iqtisadi siyasətin xüsusiyyətlərini uyğun olaraq formalaşdırılması, azad sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması və beynəlxalq iqtisadi tərəfdaşlığın həyata keçirilməsi kimi proseslər ölkə iqtisadiyyatının dirçəlməsi üçün səbəb olmuşdur. Dövlət Gömrük Komitəsi bilavasitə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə məşğuldur. Belə ki, dünyada mövcud olan təcrübəyə diqqət yetirsək görərik ki, məhz bu gömrük xidməti orqanları demək olar ki, bütün ölkələrin iqtisadi sistemlərinin dayanıqlılığının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün əsas struktur qurumdur.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında gömrük xidmətinin özünəməxsus yeri və mövqeyi vardır. Ölkəmizdə həyata keçirilən hərtərəfli və çox ciddi islahatlar gömrük sahəsində də islahatlarla müşahidə edilmişdir.

Azərbaycanın gömrük xidməti subyektləri ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı dövlət gəlirlərinin təmin edilməsində böyük rol oynayır. Belə ki, hər il dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsində gömrük ödənişləri və ya gömrük orqanları tərəfindən təmin edilən gəlirlər 10 faizdən çox olur. Təkcə bir faktı göstərməklə araşdırmanın mahiyyətinə varmaq olar. Belə ki, 2017-ci il üçün Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə müəyyənləşdirilən illik büdcə proqnozunun yerinə yetirilməsi təmin edilmişdir. 2017 – ci il ərzində gömrük orqanları tərəfindən nəzərdə tutulmuş 2 milyard 250 milyon manat büdcə proqnozu müəyyən edilmiş, lakin faktiki olaraq 2 milyard 608,8 milyon manat gömrük vergi və rüsumları toplanaraq dövlət büdcəsinə köçürülmüşdür. Müvafiq proqnoz 115,6 faiz yerinə yetirilmiş hesab edilir. Bu isə 2016-cı ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 317,2 milyon manat və ya 13,8 faiz çoxdur. Onu da qeyd edək ki, 2017-ci il üzrə Dövlət Gömrük Komitəsi üçün müəyyən edilən büdcə öhdəliyi həmin ilin başa çatmasına iki aya qədər vaxtın qalmasına baxmayaraq yerinə yetirilmişdi.

Gömrük daxilolmaların artması onu göstərir ki, ölkə xarici ticarət əlaqələrində uğurludur və on inkişaf potensialı reallaşdırılır. Həmçinin gömrük ödəmələri büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyət daşıyan amillərdən biri kimi çıxış edir. Buna baxmayaraq gömrük sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, xarici iqtisadi fəaliyyətinin effektiv tənzimlənməsi və digər mütərəqqi məsələlər üçün gömrük fəaliyyəti sahəsində islahatlar qaçılmazdır. Bu islahatlar özlüyündə bir neçə prinsipə malik olmalıdır. Bu prinsipləri aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

- İslahatlar innovativ xarakterə malik olmalıdır;
- Hər bir islahat xarakterli addım elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır;
- Gömrük sferasında qəbul edilən dəyişikliklər qonşu ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin nəzərə alınmasından sonra edilməlidir;

- Müvafiq dəyişikliklər rəqabəti stimullaşdırmalıdır;
- İslahatların həyata keçirilməsi dövlət qurumları və vətəndaş cəmiyyətinin ümumi müzakirəsindən sonra əldə edilən nəticəyə əsasən olmalıdır;
- İslahatlar nəticəsində tətbiq edilən siyasət əhatəli, səmərəli, müasir və mütərəqqi beynəlxalq təcrübəni özündə əks etdirməlidir.

	Gömrük rüsumu üzrə	ƏDV üzrə	Aksizlər üzrə	Yol vergisi üzrə	CƏMİ
Yanvar	48045.4	117734.3	5676.1	2506.8	173962.6
Fevral	50482.4	136690	5361.8	2404.7	194938.9
Mart	55049.4	139414.2	5020.5	2693.2	202177.3
Aprel	56632.64	120059.19	7718.11	2604.65	187014.59
May	57811	149911.45	6248.49	2838.98	216809.92
Noyabr	61392.7	142592.3	7889.7	2875.4	214750.1
İyun	53434.5	132858.3	7336.8	2693.6	196323.2
İyul	61275.9	184466.6	8064.8	2803.1	256610.4
Avqust	65310.3	202150.9	8556.9	4110.3	280128.4
Sentyabr	56164.6	176287.1	7838.9	3379.6	243670.2
Oktyabr	67370.3	138175.2	8536.6	2932.3	217014.4
Dekabr	73905.2	132850.2	15674.7	2949.5	225379.6

Şəkil 1.1 2017-ci ilin gömrük ödənişləri üzrə büdcə daxilolmaları (min man)

Mənbə: <http://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari/?year=2017>

Yuxarıda sadalananlar baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Gömrük sistemində etdiyi islahatlar təqdirəlayiqdir. Təbii ki, bu islahat siyasəti müstəqilliyin ilk illərindən həyata keçirilən Heydər Əliyev islahat siyasətinin məntiqi davamıdır.

Gömrük sferasında ilk islahatlar Ümummili lider Heydər Əliyev tərəfindən reallaşdırılmışdır. O zaman Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında "Respublika gömrük orqanlarının fəaliyyəti" nə dair müşavirədə gömrük orqanlarının

işi ətraflı təhlil edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin işi haqqında" 09.01.1995-ci il tarixli fərmanı ilə gömrük sistemində yaranmış böhranlı vəziyyətin aradan qaldırılması, qısa müddət ərzində vahid gömrük siyasətinin iqtisadi, təşkilati və hüquqi mexanizminin hazırlanması işlərinə təkan verilmişdir. Ölkə rəhbərinin diqqət və gündəlik qayğısı ilə əhatə olunan gömrük sistemi əslində yenidən qurulmuş, gömrük orqanlarının fəaliyyətində əsaslı dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Həmçinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri təyin olunan Kəmaləddin Heydərovun rəhbərliyi və səyi ilə gömrük sistemində təşkilati və qanunvericilik baxımından geniş islahatlar aparılmış, hərtərəfli dönüş yaranmışdır [2, s 12]. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda iqtisadi islahatların uğurla reallaşdırılmasında iqtisadi siyasətin tərkibinə daxil olan gömrük siyasətinin də birbaşa rolu vardır. Gömrük siyasətinin təşkil edilməsində gömrük ödənişləri xüsusi rola malikdir. Gömrük ödənişləri təbii ki, gömrük işinin mühüm atributlarından hesab edilir və ölkə daxilində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə həyata keçirilən inkişaf tədbirləri nəticəsində gömrük xidməti ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas strukturu quruma çevrilmişdir. Ölkəmizdə beynəlxalq standartların tələblərinə cavab verən müasir gömrük sisteminin formalaşdırılması fəaliyyəti dövlət və hökumət tərəfindən daim dəstəklənir, gömrük sahəsində əldə olunan nailiyyətlər lazımi qaydada dəyərləndirilir. Dövlət Gömrük Komitəsinin gəlirlərin toplanması, gömrük nəzarəti və hüquq-mühafizə [21] fəaliyyəti kimi ənənəvi gömrük, eləcə də gömrük sərhədində baytarlıq, sanitar və fitosanitar funksiyaları vardır. Bu funksiyalar müvafiq quruma öz vəzifə və funksiyalarını səmərəli şəkildə yerinə yetirmək imkanı verir.

Azərbaycanda Gömrük Xidmətinin fəaliyyətini tənzimləyən və müəyyən çərçivəyə salan sonuncu Gömrük Məcəlləsi 2011 - ci ildə qəbul edilmişdir. Həmçinin sözü gedən Gömrük məəcəlləsi 2012 - ci ildə qüvvəyə minmişdir [20]. Qeyd edilən məəcəllə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Kioto Konvensiyası və Avropa İttifaqının gömrük qanunvericilik normaları daxil olmaqla qabaqcıl gömrük təcrübələri və

standartları əsasında tərtib edilib. Bu fakt özü Azərbaycanın bütün sahələrdə olduğu kimi gömrük fəaliyyətinin səmərəli təşkili sahəsində də beynəlxalq təcrübəni əsas götürdüyünü göstərir. Belə olan halda iqtisadi və sosial inkişaf özünün ən yüksək həddinə çatır.

Azərbaycanda müstəqillik dövründə gömrük fəaliyyətinin tənzimlənməsi eləcə də gömrük işinin effektiv təşkili üzrə görülən işlərdən biri də Azərbaycan Gömrük Xidmətinin bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatların üzvü kimi çıxış etməsinə şəraitin yaradılması, həmçinin Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə fəal əməkdaşlıq etməsinə imkan verilməsidir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi müxtəlif illərdə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Siyasi Komissiyası və Maliyyə Komitəsinin üzvü seçilmişdir. Eləcə də Ümumdünya Gömrük Təşkilatı sədrinin Avropa regionu üzrə müavini olmuşdur. 2017-ci ildə isə Azərbaycan Gömrük Xidməti yenidən Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Maliyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir. Azərbaycanda Ümumdünya Gömrük Təşkilatı aşağıdakı üç regional strukturu mövcuddur:

- Tədris Mərkəzi;
- Potensialın Gücləndirilməsi üzrə Avropa Ofisi;
- Kinoloji Mərkəzi yerləşir.

Bakı şəhərində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Konteyner və Karqo üzrə Təlim Mərkəzi, bundan başqa, Beynəlxalq Gömrük Universitetləri Şəbəkəsinin (INCUI) Regional Ofisi də fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiya etməsinin bir qurumun təmsilində göstərilməsidir.

Gömrük sisteminin ölkə üçün əhəmiyyətini göstərən addımlardan biri kimi, Azərbaycan Prezidentinin 1 fevral 2007-ci il tarixində imzaladığı sərəncam ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”dır [4]. Bu proqramın nəticələrini təhlil edərkən görürük ki, gömrük sisteminin inkişafında lazımi hadisələr daha da sürətləndirilmiş, onun normativ-hüquqi və maddi-texniki təminatı olduqca yaxşılaşdırılmış və gömrük orqanlarının fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilmişdir.

Eyni zamanda, Azərbaycan Prezidentinin noyabr 2008-ci il 11 tarixli “Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən nəqliyyat vasitələrinin və malların yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiq olunması haqqında” fərmanına görə, yanvarın 1-i 2009-cu ildən dövlət sərhədinin gediş-gəliş məntəqələrində “bir pəncərə” prinsipi tətbiq olunacaq, keçid-sərhəd məntəqələrində nəzarət novlərini integrə edilmiş formada icra etməklə. sərhəd-keçid prosedurlarının son dərəcə asanlaşdırılması, mal axını və nəqliyyata yaxşı şərait yaradılması, zaman itkisinin minimuma salınması və bu sahədə öncül dövlətlərdə olduğu kimi, minimum vaxt çərçivələrinə riayət olunmasına nail olunmuşdur [5].

Qeyd edilənlərdən başqa, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 25 fevral tarixli “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi əməkdaşlarının sosial mühafizəsinin möhkəmləndirilməsi, şəffaflığın yüksəldilməsi və gömrük işində proses və prosedurların sadələşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” fərmanına əsasən, gömrük orqanlarında mütərəqqi işlər həyata keçirilmişdir [6]. Həmçinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin Hava Nəqliyyatında Baş Gömrük İdaresinin təşəbbüsü ilə Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava Limanı üzrə gömrük nəzarəti ərazisində yaradılan “e-Gömrük bəyannaməsi-elektron gömrük xidməti” informasiya köşklərinin köməkliyi ilə vətəndaşlar gömrük tarif və rüsum dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsi qaydaları, mal nomenklaturası və başqa lazımi məlumatlarla yanaşı, Sərnişin Bəyannaməsini doldurmaq yolu ilə gətirdikləri və apardıqları malları da elektron formada bəyan etmək imkanı əldə etmişlər. Bütün görülən işlər müstəqillik dövrünün bəxş etdiyi imkanlardan effektiv şəkildə istifadə edildiyini göstərir. Həmçinin növbəti uğurlardan xəbər verir.

Ümumiyyətlə gömrük orqanlarının fəaliyyətinin müasirləşdirilməsini biznes cəmiyyəti çox ciddi şəkildə gözləyir. Bu baxımdan gömrük orqanlarının fəaliyyətinin müasirləşdirilməsilə bağlı olaraq müxtəlif təkliflər etmək olar və bu təkliflər arasında 4 prioritet istiqamət vacib kimi qəbul edilir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Gömrük prosedurlarının tam avtomatlaşdırılması (yəni “elektron gömrük orqanının təsisi” yaradılması);

2. “Bir pəncərə” prinsipi əsasında nəzarətedici orqanlarla qarşılıqlı münasibətlərin təmini;
3. Gömrük orqanlarında risklərin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi və bəyannamənin qəbulu, gömrük dəyərinə nəzarət və gömrük ödənişlərinin ödənilməsi, habelə sahə təşkilatları və birliklərilə yaxından qarşılıqlı əlaqədə olmaq;
4. Perspektivdə gömrük ödənişlərinin ödənilməsi mərhələsinədək malların buraxılışını təmin etmək və əsas gömrük nəzarətini malların buraxılışından sonrakı mərhələyə keçirmək [8, 11].

Müstəqillik dövründə Azərbaycanda gömrük siyasətində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi ilə bağlı ilk dəfə 1995-ci ildə qərar qəbul edilmiş və 1999 - cu ildə isə gömrük orqanlarında artıq informasiya kommunikasiya strategiyası (İKS) beynəlxalq standartlara uyğun səviyyədə təşkil edilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı və Azərbaycan Hökumətinin birlikdə reallaşdırdığı "Azərbaycan Respublikası Dövlət gömrük komitəsinin (AR DGK) potensialının gücləndirilməsi və məlumatların ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması" layihəsi artıq avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yaradılması sahəsində gömrük xidmətinin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmiş, həmçinin İKT biznes proseslərinin stimullaşdırılmasına da müsbət təsir etmişdir. Buna görə də Dövlət Gömrük Komitəsi öz fəaliyyətində bu sahəyə daim xüsusi diqqət yetirir. Hal - hazırda bu baxımdan "Azərbaycan Respublikasında 2010 - 2012-ci illər üzrə rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı (Elektron Azərbaycan) üçün Dövlət proqramı” na uyğun olaraq informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar normativ hüquqi aktlar qəbul olunmuş və dövlət orqanları tərəfindən əhaliyə elektron xidmətlər göstərilməsi beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun olaraq qurulmuşdur. Bununla da "Dövlət orqanları tərəfindən elektron xidmətlərin göstərilməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər Haqqında" 23 may 2011- ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən verilmiş Fərmanın icrası ilə əlaqədar Dövlət gömrük komitəsi Azərbaycanda "elektron hökumət" layihəsinin reallaşdırılması üzrə pilot təşkilat kimi seçilmiş və bu sahədə görülmə işlər artıq öz

təhfəsini vermişdir. DGK - da bir sıra layihələrin effektivliyinin yüksəldilməsi məqsədilə, gömrük xidmətlərinin müasirləşdirilməsi sferalarının daha da genişləndirilməsi və şəffaflığa nail olunması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi baş tutmuşdur. Qəbul edilmiş "Gömrük xidmətinin idarə olunmasının vahid avtomatlaşdırılmış sistemi (VAİS)" hazırda elektron gömrük xidmətinin əsasını təşkil edir. Ümumilikdə isə "Elektron Gömrük" layihəsi "Elektron Azərbaycan" dövlət proqramının tərkib hissəsidir. Bu yeni mexanizmi elektron bəyanetmə və ilkin məlumatlandırılmaya uyğun olaraq ticarət dövriyyəsinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dəstək verir. "Elektron Gömrük" XİF iştirakçılarına elektron şəkildə malların və yüklərin bəyan olunmasına, istənilən yerdən , o cümlədən ofisindən, mənzildən və s. imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda "Elektron Gömrüyün" formalaşdırılmasının mərhələləri aşağıdakıların həyata keçirilməsindən ibarətdir:

- İnformasiya - kommunikasiya sisteminin yenidən qurulması və müasirləşdirilməsi;
- Dövlət Gömrük Komitəsində internet-xəbər resurslarının yaradılması;
- Dövrün tələblərə uyğun olan elektron bəyanetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- Rəsmiləşdirmə prosesində iştirak edən digər dövlət qurumlarının informasiya sistemləri ilə onlayn-xəbərlər mübadiləsinin həyata keçirilməsi;
- Bütün gömrük orqanları sistemi və sahələrində sənədlərin elektron dövriyyəsi və elektron imzanın tətbiqi.

Müasir texnologiyalara əsaslanılaraq yaradılmış və gömrük orqanlarını, eləcə də gömrük fəaliyyəti sahəsini əhatələyən, gömrük xidmətinin korporativ informasiya-kommunikasiya şəbəkəsi fəaliyyətdədir ki, bu da səs və görüntü təsvirlərinin, informasiyaların gömrük orqanları arasında real zaman rejimində yüksək keyfiyyətlə ötürülməsini təmin etməklə gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və tezləşdirilməsi prosesini sürətləndirir [9, s 9]. Bu hal xüsusilə, müstəqillikdən sonra Azərbaycanın dünya təsərrüfatı sistemi ilə əlaqələrinin

dərinləşməsi xarici ticarət fəaliyyətində əmtəə dövriyyəsinin və gömrük xidmətinin intensiv surətdə formalaşmasına, həmçinin onun inkişafına köməklik edir.

İnteqrasiya prosesləri şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi prosesində özünəməxsus xüsusiyyətləri olan gömrük xidməti həlledici rol malik olur. Bu gün Azərbaycanda gömrük tənzimlənməsinə informasiyaların mübadiləsi proseslərinə, mallar və xidmətlərin qloballaşmasına, müxtəlif ölkələrin gömrük orqanlarının razlaşmalarına, yekcinsliyinə cəhdə, habelə texniki nəzarət vasitələrinin təkmilləşdirilməsi kimi xarakterik xüsusiyyətlər aiddir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda biznes mühitin yaxşılaşdırılması üzrə aparılan islahatlar davamlı xarakter daşıyır və Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafına töhfə verəcəyi sözsüzdür. Azərbaycanda elektron xidmətlərin, müasir innovativ texnologiyaların və faydalı beynəlxalq təcrübənin tətbiqi əksər sahələrdə, o cümlədən də gömrük orqanları sistemində öz müsbət əksini tapır. “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 mart 2016-cı il tarixli 1853 nömrəli Sərəncamına əsasən elektron gömrük xidmətlərindən istifadənin daha da genişləndirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesində tələb edilən sənədlərin və prosedurların sayının azaldılması, gömrük orqanlarına əvvəlcədən müəyyən edilmiş formada elektron qısa idxal bəyannaməsini verməklə nəqliyyat vasitələrinin və malların gömrük sərhədindən keçirilməsindən ötrü “Yaşıl dəhliz” və beynəlxalq təcrübədə tanınmış olan başqa buraxılış sisteminin təşkil edilməsi və s. kompleks məsələlərin həll olunması ilə əlaqədar tapşırıqlar müəyyən edilmişdir [10]. Bununla bərabər aprel ayının 4-ü 2016-cı ildən etibarən gömrük sərhədindən keçirilən nəqliyyat və vasitələrinin malların gömrük orqanlarına bəyan edilməsi ilə əlaqədar prosedurların daha da asanlaşdırılması, sahibkarlar üçün yaxşı biznes mühitinin formalaşdırılması, gömrük xidmətlərinin həyata keçirilməsində şəffaflığın təmin olunması və xarici ticarət əməliyyatlarının daha da həvəsləndirilməsi üçün elektron bəyanetmə sistemi tətbiq olunmağa

başlanılmışdır. Yeni elektron bəyanetmə sistemi sahibkarlara kömək etmək üçün gömrük təmsilçiliyi institutu daxilində reallaşdırılmağa başlanmış və hazırda ixrac - idxalbəyannamələrinin doldurulması və qəbul edilməsi on-layn sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Digər tərəfdən isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 8 sentyabr tarixli üç yüz sayılı Qərarına görə elektron imzanın alınması zamanı 2 gündən 1 günə salınmış və “Hüquqi şəxslərin dövlət reyestri və dövlət qeydiyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda 2014-cü il 28 noyabr tarixli Qanunla olunmuş dəyişikliklər əsasında qeydiyyat zamanı möhürün mühüm şərt olmaması müəyyən edilmişdir. Bu isə biznes cəmiyyəti üçün gömrük rəsmiləşdirilməsi prosesinin operativliyinə zəmin yaradır. Yuxarıda xarakterizə olunanların reallaşdırılması və gömrük xidməti bazarının intensiv surətdə formalaşması əsasında Azərbaycanın xarici ticarətdə mal dövriyyəsi artmaqla dünya təsərrüfatı ilə əlaqələri genişlənmişdir.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TƏTBİQ OLUNAN GÖMRÜK REJİMLƏRİ VƏ ONLARIN İQTİSADİ SİYASƏTDƏ ROLU

2.1 Gömrük rejimlərinin təsnifatı və mahiyyəti

Gömrük rejimi dövlətin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafında dövlət təsirinin reallaşdırıldığı gömrük tənzimlənməsi vasitələrinə hərtərəfli formada yardım edən spesifik tədbirlər sistemi və üsullarının məcmusudur. Belə demək olar ki, gömrük rejimi gömrük fəaliyyətinin məqsədlərinə görə gömrük sərhədindən keçirilən məhsul və nəqliyyat vasitələrinin statusunu müəyyən edən qaydalar toplusudur. Bütün növ əmtəələr və avtonəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilməsi prosesi bəyan edilən gömrük rejiminin tələblərinə uyğun formada həyata keçirilməlidir [22].

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin sərhədləri, eləcə də sərbəst gömrük ərazilərinin və sərbəst saxlanma anbarlarının hüdudları ölkəmizin gömrük sərhədi adlandırılır. Azərbaycan Respublikasının ərazisinə əmtəələrin və nəqliyyat vasitələrinin qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olan qaydalara əsasən gətirilməsi yaxud müvafiq ərazidən çıxarılması istiqamətində reallaşdırılan əməliyyatlar gömrük sərhədindən keçirilmə adlanır. Bu əməliyyatlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

1. əmtəələr, maddi dəyərlilər və nəqliyyat vasitələri Azərbaycanın gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya azad gömrük zonalarından və sərbəst saxlanclardan, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin digər hissəsinə gətirilərkən Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən real olaraq keçirilməsidir.

2. əmtəələr, maddi dəyərlilər və nəqliyyat vasitələri ölkənin gömrük ərazisindən aparılarkən və ya əmtəələr, maddi dəyərlilər və nəqliyyat vasitələri ölkənin gömrük zonasının digər hissəsindən sərbəst gömrük zonası ərazisinə və sərbəst saxlanclara aparılarkən gömrük bəyannamələrinin təqdim edilməsi, əmtəələr, maddi dəyərlilər və nəqliyyat vasitələrinin aidiyyəti üzrə gətirilməsi yaxud aparılması istəyinin bilavasitə həyata keçirilməsinə istiqamətlənən müxtəlif hərəkətlərdir.

Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyi qanunla müəyyən edilmiş bütün şəxslərə Azərbaycan Respublikasının ərazisinə eyni əsaslarla gətirmək və buradan müvafiq qaydada aparmaq hüququnu təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyinin, milli mənəvi dəyərlərin, vətəndaşların tibbi baxımdan sağlamlığının və həyat keyfiyyətinin qorunmasının, ictimai asayiş qaydalarına riayət edilməsinin, flora və faunanın, o cümlədən ətraf mühitin mühafizəsi baxımından müəyyən qabaqlayıcı tədbirlər görülməlidir [15]. Qadağanedicilik tədbirlərinə eləcə də, Azərbaycan xalqının tarixi abidə və bəddi sənət sərvətlərinin, vətəndaşların mülkiyyətlə və intellektual əməklə bağlı hüquqlarının, yerli istehlakçıların maraqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar milli və beynəlxalq qanunvericiliyin müəyyən etdiyi çərçivə əsasında müxtəlif əmtəələrin və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasına daxil edilməsinə məhdudiyyətlər tətbiq edilə bilər.

Gömrük orqanlarının fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının ümumi iqtisadi artımına birbaşa təsir edən amillərdəndir. Bu baxımdan gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların aparılması qaydalarına qanunvericilik çərçivəsində ciddi şəkildə əməl edilməlidir. Gömrük rejimi iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi və ticari – iqtisadi əməliyyatların səmərəli təşkili baxımından çox vacibdir. Gömrük rejimi Azərbaycanda mövcud olan gömrük qanunvericiliyinin əsas kateqoriyalarından biri kimi qəbul edilir və özündə aşağıda qeyd edilənləri əks etdirir [14]:

- Azərbaycan ərazisinə keçirilməsinin məqsədini nəzərə almadan, əmtəələrin yerlərinin konkret şəkildə dəyişməsi qaydalarını;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində və həmin ərazidən kənarda əmtəələrin yerləşdirilməsi və həmin əmtəələrdən istifadənin mümkünlüyü qaydalarını;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinə əsasən əmtəələrdən istifadə edilməsi və həmin əmtəələr üzrə sərəncam vermək səlahiyyətini özündə saxlayan şəxslərin (sözü gedən şəxslər “benefisiar” adlandırılır) hüquq və vəzifələrini;

- əmtəələr və nəqliyyat vasitələrinə, eləcə də şəxslərin hüquqi statusuna tələbləri;

Yuxarıda sadalanan qaydalar, vəzifələr və tələblərin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi idxal – ixrac əməliyyatlarının effektiv nəticələnməsinə səbəb olmaqla yanaşı ticarət dövriyyəsinə müsbət təsir edir. Gömrük orqanlarının müvafiq standartlara uyğun davranması və vəzifələrini yerinə yetirməsi əsasən gömrük rejimlərini əhatə edir. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə əsasən, gömrük tənzimlənməsinin məqsədləri üçün aşağıda sadalanan gömrük rejimlərinin müxtəlif növləri tətbiq edilir [20]:

- sərbəst dövriyyə üçün buraxılış;
- təkrar idxal;
- tranzit;
- gömrük anbarı;
- rüsumsuz ticarət mağazası;
- gömrük ərazisində emal;
- gömrük nəzarəti altında emal;
- müvəqqəti idxal (ixrac);
- sərbəst gömrük zonası;
- gömrük ərazisindən kənarda emal;
- ixrac;
- təkrar ixrac;
- məhv etmə;
- dövlətin xeyrinə maldan imtina.

Yuxarıda sadalanan gömrük rejimləri müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlərinin onların tələblərinin yerinə yetirilməsi, müvafiq qanunvericiliyə uyğun tədbirlərin görülməsində öz əksini tapır. Azərbaycan Respublikasında mövcud olan gömrük rejimlərini şərti qaydada aşağıdakı müxtəlif qruplarda birləşdirə bilərik:

- əmtəələr, onları sərhəddən keçirənlərin tam formada sərəncamına daxil olur, daha doğrusu həmin gömrük rejimləri öz xarakterinə görə yekunlaşmış qəbul edilir.

Azad dövriyyə məqsədilə buraxılış, təkrar idxal, ixrac və təkrar ixrac gömrük rejimləri də sözü gedən bu qrupa daxil edilir.

-Azərbaycan Respublikasında gömrük orqanlarının qanunvericilik çərçivəsində müəyyən etdiyi qaydalara uyğun olaraq əmtəələrdən yalnız öz təyinatına əsasən istifadə oluna bilən gömrük rejimləri kimi qiymətləndirilir. Gömrük anbarı, rüsumsuz ticarət mağazası, tranzit, sərbəst gömrük zonası, müvəqqəti idxal (ixrac), sərbəst anbar, emal (gömrük ərazisində, gömrük nəzarətində və gömrük ərazisindən xaricdə), dövlət xeyrinə maldan imtina edilmə və məhv etmə kimi gömrük rejimləri bu qrupa daxil edilir.

Gömrük orqanları tərəfindən ikinci rejim qrupuna daxil edilən gömrük rejimlərinin əsas məqsədi aşağıdakı müxtəlif iqtisadi problemlərin həllinə istiqamətlənmişdir [12]:

- malların saxlanclara yığılması;
- malların emalı;
- müəyyən edilmiş şərtlər daxilində əmtəələrdən istifadə etmə – “azadgömrük zonası”, “daimi olmayan idxal (ixrac)” ;
- malların dasınması – tranzit.

Mövcud gömrük rejimləri beynəlxalq, ticarət və sənaye daşımalarının inkişafına xidmət göstərir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan hazırkı dövrdə ticarət əməliyyatlarının intensiv şəkildə həyata keçirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirir. Son dövrlərin iqtisadi situasiyası deməyə əsas verir ki, beynəlxalq ticarət ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafı üçün əsas şərtidir. Bu baxımdan daxili istehsal mühitinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, sənayenin stimullaşdırılması ilə bağlı dövlət siyasəti ticarət əməliyyatlarının məntiqli nəticələnməsi üçün xidmət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq gömrük rejimləri mükəmməl təşkil edilmiş iqtisadi siyasətin inkişafına yalnız təkan verə bilər. Azərbaycanda sənayenin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən dövlət tədbirləri, Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsinin Prezident tərəfindən imzalanması, “Xarici ölkələrə ixrac

missiyalarının təşkilinə, xarici bazarların araşdırılması və marketinq fəaliyyətinə, "Made in Azerbaijan" brendinin xarici bazarlarda təşviqinə, yerli şirkətlərin ixracla bağlı xarici ölkələrdə sertifikat və patentlər almasına, ixracla əlaqədar tədqiqat və təkmilləşdirmə proqramları, eləcə də layihələrinə sərf edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsindəna ödənilən hissəsinin müəyyən edilməsi və ödənilməsi mexanizminin tənzimlənməsi Qaydası" kimi əhəmiyyətli addımlar gömrük orqanları üzərinə əlavə məsuliyyət qoyur [11]. Gömrük rejimlərinin qanunvericiliyin tələblərini tam olaraq yerinə yetirməsi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ticarət, sənaye və nəqliyyat əməliyyatlarının intensivliyini artıraraq, iqtisadi rentabelliği təmin edəcəkdir. Qeyd üçün aşağıda Azərbaycanın 2010 və 2016 – cı illəri əhatə edən ticarət dövriyyəsini vermək olar. Belə ki, ticarət əməliyyatları birbaşa olaraq gömrük rejimlərindən istifadə ilə əlaqədar olduğundan bu informasiyanı vurğulamaq məqsəduyğundur.

s/s	İllər	Ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac
1.	2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2
2.	2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9
3.	2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0
4.	2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4
5.	2014	31 016,3	9 187,7	21 828,6
6.	2015	21 945,8	9 216,7	12 729,1
7.	2016	17 675,7	8 532,4	9 143,3

Cədvəl 2.1. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi (milyon dollar)

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Azərbaycanda ticarət dövriyyəsinin azalan xəttlə inkişafı iqtisadi islahatları qaçılmaz etməklə yanaşı həmin islahatlar nəticəsində gömrük orqanları üzərinə əlavə məsuliyyət və vəzifələrin qoyulmasını şərtləndirir. Ticarət predmeti kimi qəbul edilən əmtəələrin ölkənin gömrük ərazisinə daxil edilməsi və çıxarılması gömrük rejimləri

ilə təməssiz qeyri mümkündür. Ona görə də ticarət dövryyəsinin yüksələn xətlə inkişafı üçün gömrük orqanlarının səmərəli fəaliyyət təşkil etməsini vurğulamaq yerinə düşər. Gömrük rejimlərindən istifadənin hüquqi mexanizmi gömrük orqanlarına obyektiv formada yetəri qədər imtiyazlar təqdim edilməsini özündə ehtiva edir. Bu birinci növbədə gömrük orqanları vasitəsilə hər hansı bir əmtəənin müəyyən olunmuş gömrük rejimi altında yerləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edilməsində öz əksini tapır. Belə ki, gömrük orqanı istənilən konkret vəziyyətdə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin ümumi konsepsiyası aspektindən müvafiq fəaliyyətin mümkünlüyü və məqsədəmüvafiqliyi nəzərə alınmaqla istənilən gömrük rejiminə razılıq verilməsi və ya bu razılıqdan imtina edilməsi haqqında qərar qəbul edir. İqtisadi gömrük rejimləri, həmin rejimlərin bəyan edənlərinə əvvəlcədən müəyyən olunmuş, gömrük rüsum və vergilərindən tam və ya müəyyən qədər azad olunması (və ya əvvəl ödənilmişlərin qaytarılması), iqtisadi siyasət tədbirlərinin tətbiqi edilməsi (miqdar məhdudiyyətləri və XİF-in digər qeyri-tarif tənzimləmə vasitələri) kimi müxtəlif iqtisadi güzəştlər və üstünlüklər təqdim edir.

Tədqiqatlara əsaslanaraq vurğulamaq olar ki, iqtisadi gömrük rejimləri şərti formada 3 müxtəlif qrupda birləşdirilə bilər:

1. bilavasitə ticarət xarakterinə malik olan rejimlər (gömrük saxlancısı, rüsumsuz ticarət mağazası).
2. sənaye xarakteri olan gömrük rejimlər (emal rejimləri).
3. beynəlxalq yük daşımaları xarakterinə malik rejimlər (tranzit).

İqtisadi gömrük rejimləri anlayışı altında yerləşdirilən əmtəələrdən istifadə edilməsinin məqsədləri və təyinatından asılı olaraq, aşağıda qeyd edilən müxtəlif qrupları fərqləndirmək olar:

- əmtəələrin istifadə edilməsini özündə ehtiva edən gömrük rejimləri (müvəqqəti idxal və ixrac rejimləri). Bu gömrük rejimində məhdud nomenklaturalı əmtəələr öz təyinatına əsasən istifadə oluna bilər. Bu vaxt müvəqqəti çıxarılan və daxil edilən əmtəələrin istifadə edilməsi həmin əmtəələrin istifadəsini və

emal edilməsini istisna edir. Bu isə təbii itkilərdən əlavə əmtəələr mövcud qaydadan digər formalara çevirilməməlidir

- anbarlaşma rejimləri (gömrük saxlancı, sərbəst saxlanc). Müvafiq rejimlərdə əmtəələr istifadə olunmadan əlavə gömrük təyinatı alana qədər dəyişilməz formada qorunur;
- emal gömrük rejimləri (gömrük zonasında emal, gömrük nəzarətində emal, gömrükdən kənarda emal). Müvafiq rejimlərdə əmtəələrdən qabaqcadan müəyyən olunmuş qaydalar və tələblər çərçivəsində o, əmtəələrin mövcud vəziyyətinin bütün yaxud natamam dəyişilməsi, işlənməsi və emalı məqsədilə bir sıra fəaliyyətlərdən istifadə edilə bilər.

Gömrük rejimlərinin yuxarıda göstərilən formada təsnifatı ilk növbədə gömrük tənzimlənmə mexanizmlərində və gömrük rejimlərinin hüquqi çərçivələşdirilməsindəki bir sıra istiqamətlərində - gömrük rejimlərinin müəyyən edilməsi və dəyişilməsi, gömrük nəzarətinin və gömrük rəsmiləşdirilməsinin xüsusiyyətləri, əmtəələr və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi [16] yeri və zamanı, gömrük sərhədindən ötürülən əmtəə və nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunması və onlara görə sərəncam verilməsində vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi üçün praktiki əhəmiyyətə malikdir.

2.2 Gömrük sistemində mövcud olan gömrük rejimlərinin xüsusiyyətləri

Qeyd etdiyimiz kimi, gömrük sərhədindən əmtəələrin və xidmətlərin hərəkət qaydasını və bu hərəkətin məqsədindən asılı olaraq həyata keçirilən gömrük prosedurlarının həcmi müəyyən edən mövcud qanunvericiliyin normalarının bütövlüyü gömrük rejimini təşkil edir.

Benefisira onların hərəkət məqsədini və gömrük nəzarəti, eləcə də gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün gömrük orqanına təqdim olunan sənədlər əsasında Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rejimini müstəqil şəkildə müəyyən etmək hüququnu özündə

saxlayır.

İdxal (azad dövriyyəyə buraxılmaq) - bu xarici əmtəələrin idxalı üçün Azərbaycan qanunvericiliyində müəyyən edilmiş bütün gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən və bütün lazımi gömrük rəsmiləşdirilməsinin həyata keçirilməsindən sonra Azərbaycan Respublikası ərazisində sərbəst dövriyyə üçün icazə verilməsidir. Müvafiq gömrük rejimindən istifadəyə əsasən aşağıdakı tələblər qoyulur:

- Azərbaycan Respublikasının müvafiq sahədə qanunlarına uyğun olaraq Azərbaycan gömrük ərazisinə gətirilmə zamanı əmtəələrə görə vergi və rüsumların ödənilməsini nəzərdə tutur;

- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğun olaraq tarif tənzimləməsi tətbiq edilməyən fəaliyyətləri və digər məhdudiyyətləri nəzərdə tutur.

İdxal malların bu ərazidə qalma müddəti ilə məhdudlaşdırılmadan Azərbaycanın gömrük ərazisinə pulsuz dövr etmək üçün idxal olunan gömrük rejimidir və bu heç bir gömrük məhdudiyyəti olmadan istifadə edilə bilər. Bu rejim gömrük rüsumlarının, vergilərin və ödənişlərin ödənilməsini və iqtisadi siyasət tədbirlərinin yerinə yetirilməsini təmin edir.

Sərbəst dövriyyəyə buraxılan mallar hər hansı bir şəxsin sərəncamına verilir, onlara məxsus olan əmlak və ya qeyri-əmlak hüquqlarına malikdirlər, gömrük nəzarətindən çıxarılır və bu qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda başqa bir gömrük rejimi altında yerləşdirilə bilər.

"İdxal" gömrük rejimi əsasən müqavilələr əsasında Azərbaycanda alınmış malların alınmasına uyğun gəlir. Bu gömrük rejiminin tətbiqinin bir sıra xüsusiyyətləri vardır.

Yenidən idxal Azərbaycanın gömrük ərazisindən kənara ixrac üçün gətirilmiş malların Azərbaycanın gömrük ərazisində sərbəst dövriyyəyə buraxılması üçün təqdim edilmiş gömrük rejimidir və bu malların idxalı üçün Azərbaycanın qanunları ilə müəyyən edilmiş gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən azad edilməsi ilə bağlı xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarifi tənzimlənməsidir.

Müvəqqəti idxal (ixrac) gömrük rejimi elə özünəməxsus tələblər müəyyən-

ləşdirir ki, həmin tələblərə əməl olunması kənar malların ölkəmizin gömrük ərazisində, milli məhsulların isə ölkədən xaricdə qısamüddətli istifadəsinə, iqtisadi fəaliyyət tədbirləri həyata keçirmədən və gömrük rüsum və vergiləri vermədən olsun. Müvəqqəti idxalın (ixracın) sərbəst gömrük rejiminin tək əhəmiyyəti beynəlxalq tərəfdaşlığın ticari və başqa formalarının inkişafına qoyulan tələblərlə müəyyənləşdirilir. Müvafiq gömrük rejimində yerləşdirilmiş malların vəziyyəti həmçinin rejimin mahiyyəti malların gömrük zonasında və ondan xaricdə olması və ondan istifadənin daimi olmayan vəziyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Eləcə də, daimi olmayan idxal (ixrac) olunan malların gömrük rüsum və vergilərindən bütünlüklə və ya müəyyən qədər azad olunması da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Gömrük Məcəlləsinə əsasən, malların müvəqqəti idxalı (ixracı) Azərbaycanın gömrük ərazisində yaxud həmin ərazidən kənarda gömrük ödənişlərindən bütünlüklə və ya limitli həcmdə azad edilməklə, eləcə də iqtisadi siyasət fəaliyyətləri tətbiq edilmədən mallardan istifadəsinə yol verilməsindən ibarət olan gömrük rejimidir. Müvəqqəti idxal (ixrac) gömrük rejiminin tələblərini reallaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti aşağıda sadalanan müvafiq aktlar qəbul etmişdir:

1) idxalına (ixracına) müvəqqəti qaydada icazə verilməyən malların kateqoriyaları haqqında:

2) müvəqqəti idxal (ixrac) olunan malların gömrük rüsum və vergilərinin ödənilməsindən tamamilə və qismən azad olunması qaydaları haqqında .

Dövlət Gömrük Komitəsi bu rejimə görə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- geri aparılma haqqında öhdəliklər verilməsi və gömrük ödənişlərinin ödənilməsinin təmini hallarını müəyyənləşdirir; - müvəqqəti idxal (ixrac) əməliyyatlarına icazə verilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir;

- bəzi kateqoriyaya aid mallar üçün müvəqqəti idxal (ixracın) rejiminin hüquq müddətlərini dəyişdirir.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə əsasən, Gömrük zonasında malların emalı - ixrac gömrük rejiminə əsasən emal məhsullarının Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinin sərhədlərindən xaricə aparılması şərti ilə, iqtisadi

siyasət fəaliyyətləri tətbiqi olmadan və idxal gömrük rüsumları və vergilər geri ödənilməklə, xarici məhsulların Azərbaycan Respublikası gömrük zonasında müəyyən olunmuş formada emalı məqsədilə istifadə edilməsindən ibarət olan gömrük rejimidir. Qanunvericiliyə əsasən, gömrük ərazisində məhsulların emalı məqsədilə icazə qaydasını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyənləşdirir. Dövlət Gömrük Komitəsi İqtisadiyyat Nazirliyi ilə uzlaşdırmaqla, malların emalı ilə bağlı müxtəlif əməliyyatlara Azərbaycan məhsullarının fəal emal rejimləri daxilində istifadəsi imkanı və qaydaları da daxil olmaqla emal fəaliyyətləri aparılması qaydalarına məhdudiyyətlər müəyyənləşdirir. Dövlət Gömrük Komitəsi İqtisadiyyat Nazirliyi ilə razılaşdıraraq gömrük məqsədlərinə görə emal mallarının məcburi hasilatı miqdarının müəyyənləşdirilməsi qaydalarını təsdiqləyir. Dövlət Gömrük Komitəsi məhsulların emalı məqsədilə müddətin təyin edilməsi qaydalarını, gətirilən xarici məhsulların və həmin məhsulların emalından sonra alınan məhsulların tanınması tələb olunmayan halları, Azərbaycan qanunvericiliyində riayət olunmasını təmin etmək üçün Gömrük Məcəlləsində əks etdirilməmiş digər əlavə tələbləri müəyyənləşdirir. Gömrük rejiminin istifadə sahəsi qeyd edilərkən onun tətbiqinin iki mühüm istiqaməti vurğulanır:

- 1) gömrük rejimi çərçivəsində reallaşdırıla biləcək əməliyyatlar;
- 2) gömrük rejimində istifadə edilməsi nəzərdə tutulan məhsullar, xüsusən müvafiq rejimdə yerləşdirilməsinə icazə verilən məhsullar.

Azərbaycan Respublikasının gömrük Məcəlləsinə əsasən, malların tranziti həmin malların gömrük nəzarəti altında olarkən ölkənin iki gömrük orqanı arasında, həmçinin xarici dövlətlərin ərazisindən gömrük rüsumları, vergilər alınmadan eləcə də mallara iqtisadi siyasət tədbirləri tətbiq edilmədən keçirilməsindən ibarət olan gömrük rejimidir. Tranzitin beynəlxalq əmtəə mübadiləsinin obyektiv zəruriliyindən irəli gələn və dövlətlərin coğrafi yerləşməsi, siyasi və iqtisadi əlaqələri ilə şərtlənən vacib nəqliyyat kateqoriyası kimi, beynəlxalq ticarət əlaqələri qədər qədim tarixi mövcuddur. Tranzitin hüquqi mexanizmində əsasən iki növ münasibət, nəqliyyat vasitələrinin tranziti və malların tranzitində yaranan münasibətlər nəzərdə tutulur.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük vasitəsilə tənzimlənməsində nəqliyyat vasitələrinin tranzitinin çərçivələşdirilməsi spesifik yer tutur. Ona görə ki, nəqliyyat vasitələri beynəlxalq əmtəə mübadiləsi sistemində aralıq həlqədir və əsasən xarici ticarət tənzimlənməsinin obyektı kimi çıxış etmir. Buna görə də, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinin gömrük tranzit rejiminə aid olunmuş hissələri əsasən mallara aid olunur. Qeyd olunan rejimin spesifik xüsusiyyətləri aşağıda göstərilənlərdir:

- Məhsullar Azərbaycan Respublikasının iki gömrük orqanı arasında, gömrük nəzarətində hərəkət edir və bu vaxt həmin məhsulların xarici dövlətlərdən keçməsinə icazə verilir;
- Tanzit - gömrük rejimində məhsulların yerdəyişməli hərəkəti gömrük rüsumları və vergilər olmadan reallaşdırılır, bu məhsullara iqtisadi siyasət tədbirləri aid edilmir.

Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə əsasən, əhəmiyyətli rejimlərdən biri olan rüsumsuz ticarət mağazası anlayışıdır. Burada məhsullardan gömrük ödənişləri, vergilər tətbiq edilmədən və həmin məhsullara iqtisadi siyasət tədbirləri şamil edilmədən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində (beynəlxalq hava və dəniz limanlarında və Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilən müxtəlif yerlərdə) müvafiq malların gömrük nəzarətində satılmasını özündə əks etdirən gömrük rejimidir. Müvafiq gömrük rejiminin istifadə edilməsi şərait yaradır ki, xarici məhsulların dövlətin gömrük ərazisində, gömrük nəzarəti altında, gömrük vergiləri və iqtisadi siyasət tədbirləri həyata keçirilməmək şərti ilə satışı olsun. Rüsumsuz ticarət əlaqələrinin xüsusiyyəti digər rejimlərlə müqayisə edilərkən üzə çıxır. Rüsum olmayan ticarət mağazası rejimi gömrük saxlancısı rejimindən birinci növbədə ona görə fərqləndirilir ki, müvafiq rejimdə əsas məqsəd məhsulların müvafiq müddətdə saxlanması yox, həmin məhsulların ən tez vaxtda bazarda reallaşdırılmasıdır. Yerli olmayan malların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində, gömrük ödənişləri tətbiq edilmədən eləcə də iqtisadi siyasət tədbirləri olmadan reallaşdırılması vəziyyəti rüsum olmayan

ticarət mağazası rejimini idxal-gömrük rejimindən ayıran ən mühüm fərkdir. Potensial istehlakçıların marağını bu tip mağazalara çəkmək məqsədilə malların satışı qiymətinə əlavə rüsum və vergilərin qoyulmamasıdır. Bildiyimiz kimi, gömrük rüsumları xarici məhsulların maddi dəyərini yerli məhsullara nəzərən ciddi şəkildə yüksəldir. Əsasən də aksizin tətbiqi daxili bazar şəraitində həmin məhsulların rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir etmiş olur. Rüsum olmayan ticarət mağazalarının obyektə kimi xarici mallarla yanaşı, milli məhsullar da çıxış edə bilər. Bu tip məhsullar Azərbaycan gömrüyündən çıxış edən şəxslərdən nəzərdə saxlanılırlar. Ümumiyyətlə rüsum tətbiq edilməyən ticarət mağazasından əldə edilmiş məhsulların Azərbaycanın gömrük ərazisindən xaricə aparılması müvafiq gömrük rejiminin ən mühüm şərtidir. Bu şərtə əməl edilməsinə nəzarət məqsədi ilə bu tip mağazaların işçiləri məhsulların əldə edilməsi haqda istehlakçıların aidiyyəti üzrə sənədlərində müvafiq qeydlər həyata keçirə bilərlər. Bu tip qeydlərin olması və həmin qeydlərin strukturu gömrük orqanları ilə uyğunlaşdırılmaqla mağazanın malik olduğu şəxslə birgə müəyyənləşdirilir.

Ümumiyyətlə bütün gömrük rejimlərinin özünəməxsus cəhətlərin onların mahiyyətinə nəzər yetirərkən üzə çıxır. Bütün gömrük rejimləri Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın yüksəlməsinə, ticarət əlaqələrinin intensivləşməsinə xidmət edir.

2.3 Dövlətin ümumi iqtisadi siyasətində gömrük siyasətinin rolu

Hər hansı bir iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyət göstərməsi prosesi bir çox amillərdən asılıdır, amma əsasları aşağıdakılardır:

- optimal iqtisadi modelin seçilməsi;
- bu istiqamətdə əsas idarəetmə qərarlarının müəyyən edilməsi;
- bu seçimi həyata keçirmək üçün mexanizmin təkmilləşdirilməsi.

Bütün bu məsələlər dövlətin iqtisadi siyasətinin formalaşdırılmasında həll olunur. İqtisadi siyasətin əsas komponentlərindən biri xarici iqtisadi siyasətdir. Bu

siyasət də özündə dünya iqtisadiyyatında, dünya bazarında müəyyən üstünlüklərə nail olmaq və milli bazarın xarici malların rəqabətindən qorunmasına yönəlmiş bir sıra tədbirləri özündə ehtiva edir. İqtisadi sistemin qurulmasının ümumi konsepsiyasından, onun hərəkətinin istiqaməti, formalaşma mərhələləri, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində dövlət siyasətinin fəaliyyət mexanizmi asılıdır. Eyni zamanda, burada həm iqtisadi məqsədlər, həm də siyasi məqsədlər həyata keçirilir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində iştirak edən ölkələrin həll etdiyi geniş spektrli problemlərin əsaslarından biri onların suverenliyinin qorunmasıdır. Burada söhbət iqtisadi suverenlikdən milli iqtisadiyyatın xarici rəqiblərdən və digər iqtisadi təhlükələrdən qorunmasından gedir. Müdafiə funksiyası xarici iqtisadi siyasətin milli maraqlara və məqsədlərə uyğun olaraq iqtisadi strukturunun formalaşdırılması məqsədi ilə həyata keçirilir. Müdafiə tədbirlərinin tətbiqi və saxlanması əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- xarici rəqabətin daxili bazarın qorunması üçün idxal nəzarət sisteminin yaradılması;
- yeni sənaye sahələrinin formalaşması dövründə müəyyən sənaye sahələrinin və müəssisələrin qorunması, strukturlaşması və böhran hadisələrinin aradan qaldırılması tələb olunur. Bir qayda olaraq, belə müdafiə xarakterli fəaliyyət müvəqqətidir və bir tərəfdən maraqlanan yerli istehsalçılar arasında, eləcə də yerli idxalçılar və istehlakçılar arasında xarici iqtisadi siyasəti müəyyən edən güc strukturlarına təsir dərəcəsinə görə kompromisin nəticəsidir;
- müasir proteksionizm əsasən seçmə struktur siyasətinin aparılması və dövlət büdcəsinin artırılması üçün bir vasitədir, bu maliyyə tədbirləri inkişaf edən ölkələrdə əhəmiyyətli rol oynayır;

Qeyd etdiyimiz kimi, müasir dövrdə dövlətin ən qabaqcıl iqtisadi müdafiə sistemi gömrük siyasətidir. Gömrük siyasəti həmişə ictimai siyasətlə sıx bağlı olmuşdur. Gömrük siyasətinin tarixən xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin ilk forması kimi çıxış etmişdir.

Gömrük sisteminin dövlətin iqtisadi inkişafında bir amil kimi formalaşması

həm obyektiv, həm də subyektiv səbəblərin təsirinə bağlıdır. Gömrük sisteminin təşkili dövlət siyasətinin və iqtisadi sistemin bir hissəsidir, onun islahatı bütövlükdə iqtisadiyyatın təkamülünə uyğun olaraq baş vermişdir. Dövlətçilik növlərinin və formalarının dəyişdirilməsi ilə gömrük siyasəti də dəyişmişdir ki, bu da iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsi sistemində gömrük orqanlarının rolunu əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük-tarif sisteminin yaradılması prosesi böyük tarixi dövlətçilik dövründə baş vermişdir. Həmçinin gömrük siyasətinin tərkib hissəsi kimi gömrük rejimləri də böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ümumiyyətlə gömrük siyasətini önəmini müəyyən edərkən, onun şərh edilməsinə əsas yanaşmalar nəzərə alınmalıdır. Bu yanaşmalar əsasən inzibati - hüquqi, təşkilati-institusional, iqtisadi və psixotik olaraq ayrıla bilər. Gömrük siyasətinin bütün dörd hissəsi bir-biri ilə əlaqəli və bir-birinə bağlıdır.

Gömrük siyasətinə münasibətdə inzibati - hüquqi yanaşma onun əsas müddələrinin açıqlanması ilə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi sahəsində dövlət hakimiyyətinin əldə olunması, saxlanılması və istifadəsi ilə bağlı tədbirlər vasitəsilə ifadə edilir. Bu yanaşma üçün gömrük siyasəti xarici iqtisadi fəaliyyətin, ilk növbədə inzibati və dominant xarakterin tənzimlənməsi üçün bir sistem və ya tədbirlər paketi, tənzimləyici və qanunvericilik bazası vasitəsi ilə tənzimlənir.

Gömrük siyasətinin inzibati-hüquqi təfsiri təşkilati-institusional yanaşma ilə konkretləşdirilir. Bu halda, gömrük siyasəti onun hazırlandığı, müəyyənləşdirildiyi və həyata keçirildiyi dövlət qurumları vasitəsilə formalaşır. Bunlar, ilk növbədə, gömrük sərhədindən malların və şəxslərin hərəkəti üçün qadağan olunan və ya məhdudlaşdırıcı sistemlər hazırlayan və onların nəzarətini təşkil edən icraçı və qanunvericilik orqanları, müxtəlif səlahiyyətli qurumlar və müvafiq nazirliklər və idarələrdir. Azərbaycanın gömrük xidməti orqanları və onun təşkilati strukturları, ilk növbədə, bu siyasətin inkişafı, həyata keçirilməsi və müəyyənləşdirilməsi ilə inkişaf edir.

Gömrük siyasətinə iqtisadi yanaşma əsasən ölkənin xarici və daxili iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur. Bu münasibətlər optimal

modelin seçilməsinə əsaslanır. Bu və ya digər istiqamətin seçilməsindən və təsirinin dərəcəsindən asılı olaraq, iqtisadi siyasətin, o cümlədən gömrük və tarif tənzimləyicilərinin praktikasında fərqli iqtisadi alətlər tətbiq olunur.

Psixotik yanaşma, gömrük siyasəti onun inkişafı və qəbul edilməsi zamanı inkişaf edən psixoloji əlaqələrin bir xüsusiyyətidir. Gömrük siyasətinin mühüm məqsədlərindən biri, əsas məqsədi - ümummilli, kollektiv və fərdi iqtisadi maraqların gömrük və tarif əlaqələri vasitəsi ilə birləşdirilməsidir [17].

Gömrük siyasəti xarici ticarətin tənzimlənməsi üçün gömrük tarif və qeyri - tarif tədbirlər yolu ilə ölkənin iqtisadi maraqlarını və təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində dövlət fəaliyyətinin prinsipləri və istiqamətləri sistemidir.

İqtisadi siyasətin obyektı və predmeti olan iqtisadi siyasət sistemini təşkil edən gömrük münasibətlərində, onun əsas komponentləri aşağıdakılardır:

- iqtisadi siyasət mexanizmi (məqsədlər, prinsiplər və metodlar);
- iqtisadi və tənzimləyici çərçivənin formalaşdırılması;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün bir sıra iqtisadi tədbirlər və qaydalar;
- iqtisadi və siyasi qərarların qəbulu və həyata keçirilməsi prosesləri. Məqsəd baxımından, gömrük və tarif siyasəti, dinamik sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək, eləcə də bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində dəyişikliklər etmək məqsədilə ölkənin daxili və xarici iqtisadi maraqlarını həyata keçirən və qoruyan gömrük və tarif əlaqələri sahəsində siyasi, hüquqi, iqtisadi, təşkilati və digər geniş miqyaslı tədbirlər sistemidir.

Funksional yönümlülüüyü nəzərə alınmaqla, gömrük və tarif siyasəti dövlət tərəfindən gömrük vergitutma, nəzarət və gömrük rəsmiləşdirilməsində həyata keçirilən iqtisadi və xarici iqtisadi siyasət tədbirləri sistemidir. Müəllifin fikrincə, belə bir tərif, gömrük və tarif siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin fəaliyyət sahələrini aydın şəkildə qiymətləndirir.

Beləliklə, biz gömrük və tarif siyasətinin aşağıdakı əsas istiqamətlərini müəyyən edə bilərik:

- gömrük vergitutma sistemi;
- gömrük nəzarəti sistemi və gömrük rəsmiləşdirilməsi sistemi.

Qeyd edək ki, gömrük vergitutma sistemi tənzimləmə, gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi iqtisadi vasitələrdir, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi üçün tamamilə inzibati vasitələrdir. Gömrük rejimlərində müvafiq anlayışların tətbiq edilməsindən istifadə olunur.

Eyni zamanda, gömrük siyasətinin konsepsiyası sərhəd (gömrük rüsumları, gömrük nəzarəti və gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük rejimləri) gömrük fəaliyyətinin texniki imkanları məhdud olmamalıdır. Bu konsepsiya xarici ticarəti tənzimləmək üçün dövlət tərəfindən istifadə edilən tədbirlər sistemi kontekstində nəzərdən keçirilməlidir. Buna görə də, bizim fikrimizcə, gömrük siyasətinin ən mühüm təzahürlərindən biri kimi gömrük rejimləri üzrə mütəmadi olaraq fəaliyyətin səmərəli təşkilinə diqqət yetirilməli müvafiq qaydalara əməl edilməlidir.

Beləliklə, gömrük siyasəti dövlət quruluşu, mövcud qanunvericilik bazası və cəmiyyətin inkişafının sosial-iqtisadi istiqaməti ilə müəyyən edilmiş iqtisadi və siyasi məqsədləri həyata keçirir. Ümumi səmərəli nəticə əldə etmək üçün onlar bütövlükdə təhlil edilməlidir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda gömrük tarif siyasətinin əsas məqsədi iki əsas istiqamətə qeyd edilir: fiskal - "dövlət büdcəsinə gəlirlərin düzgün səviyyədə daxil olmasını təmin etmək" və tənzimləmə "yerli və xarici istehsalçılar arasında rəqabət üçün bərabər şərait yaradılması". Maliyyə məqsədinin həyata keçirilməsi taktiki məqsədlər baxımından vacibdir. Lakin gömrük siyasətinin inkişafının strateji istiqaməti tənzimləyici funksiya, yəni iqtisadiyyatın fəaliyyətinin bazar mexanizminin hərəkətverici qüvvəsi kimi rəqabət mühitinin yaradılmasıdır. Buna görə gömrük siyasətinin əsas məqsədi dövlətin xarici iqtisadi siyasətinə tabe olmalıdır və əsas makroiqtisadi göstəricilərin optimal səviyyədə olması şəraitində iqtisadi sabitliyə və tərəqqiyə nail olmaq məqsədi daşıyır.

Belə ki, dövlət gömrük siyasətinin iqtisadi məqsədini müəyyən etmək lazımdır, strateji xarakter və taktika müəyyən olunmalıdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi,

strateji məqsədlər uzun müddət üçün müəyyən edilmişdir. Onların nailiyyətləri adətən əldə aralıq yekunlarına əsasən gömrük - tarif siyasətinin korreksiyası ilə müşayiət olunur [23].

Buna görə də, bizim fikrimizcə, gömrük siyasətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisində gömrük nəzarətinin və malların mübadilə qaydalarının tənzimlənməsinin ən effektiv istifadəsini təmin etmək;
- daxili bazarın qorunması üçün ticarət və siyasi vəzifələrin həyata keçirilməsində iştirak;
- milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq;
- Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin struktur tənzimlənməsi və digər vəzifələrini təşviq etmək.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin digər məqsədləri də dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinə uyğun olaraq qurula bilər. Ölkənin gömrük-tarif siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi yalnız dövlət hakimiyyətinin bütün sahələrində fəaliyyət göstərən subyektlər, qanunvericilik, icra və məhkəmə deyil, eləcə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üzrə birbaşa iştirak edən qurumlardır. Bütün subyektlərin iqtisadi maraqlarının həyata keçirilməsinin harmonik birləşməsindən gömrük siyasətinin aparılmasının effektivliyi asılıdır.

Beləliklə, gömrük tarif siyasəti ölkənin iqtisadi suverenliyini təmin etmək, dövlət sərhədlərini qorumaq, gömrük münasibətləri sahəsində xarici iqtisadi strategiyanın həyata keçirilməsinə yönəlmiş kompleks tədbirlər sistemi kimi başa düşülür. Gömrük münasibətlərinin bütün bazar münasibətlərinin tərkib hissələrindən biri olduğu güman edilir ki, gömrük tarif siyasətinin məqsədləri ümumi iqtisadi məqsədlərdən irəli gəlir və sonuncunun prioritetləri ilə müəyyən edilir.

Gömrük və tarif siyasətinin öyrənilməsinin mühüm metodik cəhəti onun əsas prinsiplərinin formalaşdırılmasıdır. Gömrük və tarif siyasəti sahəsində effektiv

qərarların qəbulu konkret müddəaların, yəni, gömrük və tarif siyasətinin ümumi prinsiplərini müəyyən etmədən mümkün deyildir[13].

Prinsiplər obyektiv bir xarakter daşıyır və bu sistemin fəaliyyətində müəyyən qanunları əks etdirir. Nəticə olaraq, gömrük prinsipləri gömrük sisteminin fəaliyyətinin praktiki tapşırıqlarının həyata keçirilməsində özünü göstərən fərqli obyektlər və gömrük siyasətinin subyektləri arasındakı münasibətləri həyata keçirən ümumi nümunələrdir.

Tənzimləmə sistemi dövlət idarəetməsinin əsas funksiyalarından biri olduğundan, ümumilikdə dövlət idarəetməsinə aid ümumi (və ya əsas) prinsiplərə və ölkənin gömrük siyasətinə əsaslanan prinsiplərə tabedir.

Bu baxımdan, gömrük və tarif siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün əsas sahələr aşağıdakılar olmalıdır:

- inkişaf etməkdə olan və ya müvəqqəti olaraq belə bir müdafiə formasına ehtiyacı olan sənaye sahələrində milli əmtəə istehsalçısının qorunması. Bu, Azərbaycanda istehsalı qismən və ya tamamilə olmayan, ya da ölkənin coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq idxal olunan malların idxalının xaotikliyi tənzimləməlidir;
- dövlət büdcəsinin ixrac-idxal əməliyyatlarından vergitutma yolu ilə doldurulması, lakin kəmiyyət artırılması ilə deyil, xarici iqtisadi əməliyyatların həcmi artırmaqla. Qlobal prinsip daim işləməlidir: "Vergilərin minimum dərəcələrlə nisbətən tez-tez alınmasına diqqət yetirilməlidir, nəinki gec və maksimum miqdarda". Beləliklə, xarici ticarət dövriyyəsinə artırmaqla dövlət büdcəsinə daxilolmaların da artırılması mümkündür.

FƏSİL III. GÖMRÜK PROSEDURLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN PERSPEKTİVLƏRİ VƏ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanda Gömrük işinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi

Beynəlxalq iqtisadi və maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi, beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində bir çox problemlərin həllində Azərbaycanın və digər dövlətlərin ümumi maraqları, o cümlədən silahların qanunsuz yayılmasına qarşı mübarizə, beynəlxalq terrorizmlə mübarizə və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə, ekoloji problemlər, xüsusilə nüvə və radiasiya təhlükəsizliyi sahəsindəki problemlər, yeni vəzifələrin ortaya çıxmasına gətirib səbəb olur. Bununla əlaqədar olaraq gömrük orqanları Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul ediləcək qərarların yerinə yetirilməsi və onların gələcəkdə institusional inkişafını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının inkişafı ilə iqtisadi dəyişikliklər və gömrük sahəsində tənzimlənmənin beynəlxalq təcrübəsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilərkən, gömrük orqanlarının özünəməxsus xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Dövlət gömrük sərhədinin yoxlanılması və yoxlama məntəqələrində texniki avadanlıqların idxal – ixrac əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı tələblərə adekvat olmasına əməl olunmalıdır.

Ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən inzibati islahatlar nəticəsində xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləyən dövlət qurumlarının yeni strukturları yaradılmışdır. Bütün bu qurumlar Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş gömrük tarifləri, vergi tədbirləri, qadağalar və məhdudiyyətlər sahəsində institutsional əməkdaşlığı və maraqların balansının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələri hərəkət etdikdə fiziki və hüquqi şəxslər haqqında qanunvericiliyin tətbiq edilməsi üsulları və qaydalarının, qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğunun və üsullarının birləşməsi olan gömrük fəaliyyətinin idarə edilməsi potensialında tam və effektiv istifadə edilmir. Lakin AR gömrük qanunvericiliyinə tamamilə riayət etmək və

əlverişli rəqabət mühiti yaratmaqla fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaq mümkündür.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasında gömrük fəaliyyəti ilə bağlı bütün fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Komitə gömrük prosedurlarına və gömrük rejimlərinin tələblərinə uyğun olaraq idxal – ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə nəzarəti həyata keçirir[18]. O, fəaliyyəti təşkil edərkən Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsini əsas tutur. Gömrük rejimləri, gömrük prosedurları, tariflər, rüsumlar və digər vəzifə və hüquqlar barədə hər şey öz əksini həmin məcəllədə tapmışdır. Azərbaycanda gömrük işinin səmərəliliyinin artırılması və effektivliyin yüksəldilməsi məqsədilə mütəmadi olaraq tədbirlər həyata keçirilir, islahatlar həm maddi, həm qanunvericilik, həm də kadrlarla bağlı olaraq daimi aparılır. İslahatlardan irəli gələn vəzifə və funksiyaları qeyd etdiyimiz kimi Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin qanunvericiliklə öz əksini tapan əsas, fundamental funksiyaları aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikasında gömrük işi ilə bağlı fəaliyyəti səmərəli təşkil etmək və onu mütəmadi olaraq təkmilləşdirmək, bununla bağlı müvafiq təkliflər vermək;

2. Azərbaycan Respublikasının müvafiq sahədə qanunvericiliyinə uyğun olaraq gömrük siyasətini həyata keçirmək;

3. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mövqeyini, onun mənafeyini və təhlükəsizliyini müdafiə etmək;

4. Özünə məxsus səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin vahidliyini təmin etmək vəzifəsini yerinə yetirir;

5. Azərbaycan Respublikasında müasir, innovativ gömrük tənzimlənməsi vasitə və üsullarının tətbiqini təşkil etmək;

6. Ona tapşırılmış gömrük işinə dair və digər qanunvericiliyə əməl edilməsini təmin etmək;

Dövlət Gömrük Komitəsi tam və hərtərəfli yerinə yetirməklə iqtisadi fəaliyyəti

stimullaşdırmaq funksiyasını da yerinə yetirmiş olur. Çünki Azərbaycan iqtisadi baxımdan müəyyən dərəcədə həssas ölkədir. Burada inzibati qurumların özəl biznesə münasibəti həlledici rol oynayır. Maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi gömrük siyasəti gömrük rejimlərindən istifadə edən iqtisadi subyektlərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Azərbaycanda gömrük siyasətinə təsir edən amilləri isə aşağıdakı şəkildə sadalaya bilərik:

- Azərbaycan cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi və iqtisadi islahatlar, yeni bazar münasibətləri yoluna çıxmışdır. Buna görə də, cəmiyyətin siyasi sistemi və əmlak növlərinin strukturu müəyyən qədər mürəkkəb xarakter almışdır. Bu baxımdan keçid dövrünün neqativ təsirlərini aradan qaldırmaqla bağlı fəaliyyətin səmərəliliyi öz əksini mütəmadi olaraq göstərir.
- Son illərdə Azərbaycanın gömrük sistemi əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır: idarəetmənin təşkili gömrük sisteminin, gömrük ərazilərinin, gömrük ittifaqlarının, azad iqtisadi və gömrük zonalarının daha mürəkkəb və geniş, yeni konsepsiyaları və qurumları, bir sıra gömrük rejimləri formalaşmış, gömrük və tarif münasibətləri sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti sistemi inkişaf etmişdir.
- Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, ÜTT-yə və digər siyasi və iqtisadi qurumlara qoşulmaqla bağlı ciddi olaraq gömrük siyasətində dəyişikliklərə təsir edən xarici iqtisadi siyasətin tənzimlənməsini tələb edir. Qanunvericilik və hüquqi çərçivənin, əmtəə nomenklaturasının, gömrük siyasətinin prinsip və tədbirlərinin, gömrük sənədlərinin birləşdirilməsinin uyğunlaşdırılmasına ehtiyac var.
- Gömrük sisteminin inkişafı bəşəriyyətin və xüsusilə də təhlükəsizlik, ekologiya, informasiya, əxlaq və digər dünya problemlərinin aktual problemləri ilə bağlılığı getdikcə daha çox artır. Gömrük orqanlarının fəaliyyət sahəsi, əmtəə dövriyyəsi prosesləri və gömrük sərhədləri boyunca hərəkət edən malları genişlənir. Beynəlxalq xidmət mübadiləsini tənzimləmə və intellektual mülkiyyətin qorunması zərurəti ilə əlaqədar xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət

tənzimlənməsində gömrük siyasətinin əhəmiyyəti artır.

Ümumiyyətlə, gömrük siyasətinin uğurlu reallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının gömrük işinə dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsindən, gömrük işi ilə əlaqədar beynəlxalq standartların mənimsənilməsindən və onların tətbiqi işinin davam etdirilməsindən, həmçinin "Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uzlaşdırılması haqqında" Kioto Konvensiyasının müddəalarının milli gömrük qanunvericiliyində əks olunmasından asılıdır. Bu məqsədlə Dövlət Gömrük Komitəsində Avropa İttifaqı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı vasitəsilə həyata keçirilən "Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətinin təkmilləşdirilməsi" layihəsi çərçivəsində fəaliyyət davam etdirilir. Fəaliyyətin effektivliyi gömrük prosedurlarının təkmilləşdirməsində də özünü göstərir. Gömrük sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın, o cümlədən, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi yerli və xarici vətəndaşlara, hüquqi və fiziki şəxslərə daha mütərəqqi xidmətlər göstərilməsinə səbəb ola bilər.

Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasının gömrük keçid nöqtələrində yaradılmış vəziyyət, tətbiq edilən innovativ vasitə və metodlar Cənubi Qafqaz regionunda yerləşən o biri ölkələrdə müşahidə edilmir. Bundan əlavə müasir dövrün tələbi olaraq Dövlət Gömrük Komitəsinin balansına verilmiş ən yeni komplektasiyaya malik avadanlıqlar, nəzarət alətlər və müxtəlif təyinatlı qurğular aşağıdakı sadalanan halların və qanunsuz vasitələrin qarşısını almağa, eləcə də fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinə xidmət edir:

- narkotik və partlayıcı maddələrin müəyyən edilməsi;
- gizli saxlanc yerlərinin aşkarlanması;
- metal və kimyəvi maddələrin tərkibini və radioaktiv sızıntıların müəyyən edilməsi

Yuxarıda qeyd edilənlərin hər biri Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin istiqamətinə uyğundur. Belə ki, daxili və beynəlxalq səviyyəli nəqliyyat infrastruktur layihələrinin reallaşdırılmasına nail olan ölkəmizdə yük və sərnişin daşımalarının həyata keçirilməsinin gömrük təhlükəsizliyinin təmin edilməsi müvafiq

sferada dövriyyənin artmasına təkan verir. Qanunvericiliyin tələblərinin yerinə yetirilməsi ilə həm nəqliyyat vasitələrinin sərbəst və təhlükəsiz hərəkətinə imkan yaradır, həm də xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının təmin edilməsi, o cümlədən idxal - ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi məqsədlərinə nail olunur. Ümumilikdə, gömrük xidməti orqanlarının fəaliyyətində keyfiyyətin artırılması məsələlərinə önəm veriləməsi iqtisadi siyasətin tam mənada yerinə yetirilməsi baxımından çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan beynəlxalq ticarət əlaqələrinin dərinləşməsi baxımından çox ciddi irəliləyişlər əldə edib. Buna görə də istənilən xarici ticarət əməliyyatı milli iqtisadiyyatın inkişafına xidmət edən səviyyədə təşkil edilməlidir. Bu isə bir çox amillərlə yanaşı, əsasən gömrük işinin effektiv təşkilindən asılıdır. Ölkədə müasir dövrün gömrük işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı addımlar mütəmadi olaraq atılır. İdxal və ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin liberallaşdırılması sferasında islahatların aparılması ilə 2009 - cu ilin yanvar ayının 1-i tarixindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış nöqtəqəələrindən keçirilən məhsulların və avtonəqliyyat vasitələrinin nəzarətdən keçirilməsində "vahid pəncərə" prinsipi tətbiq edilməyə başlanmışdır. Bu tədbirlər dünyanın qabaqcıl öyrənilməsi və həyata keçirilməsi siyasətinin tərkib hissəsi kimi qəbul edilə bilər. Təbii ki, prosedurların sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi bu fonda qanunvericilik bazasında da dəyişikliklərin edilməsini tələb edirdir. Çünki Azərbaycan Respublikası beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əlaqələr qurarkən müəyyən öhdəliklərin yerinə yetirilməsini öz üzərinə götürür. Beləliklə 2012 - ci ilin yanvar ayının 1-i tarixindən yeni Gömrük Məcəlləsinin qəbul edilməsi və qüvvəyə minməsi ilə idxal - ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olaraq inzibati tədbirlər olduqca sadələşdirilməyə məruz qalmışdır. Təbii ki, müasirləşmə maddi və fiziki baxımdan əhatə olunmaqla bərabər intellektual aspektdən də əhatə edilməlidir. Yəni, fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi maddi texniki bazanın yeniləşməsi ilə yanaşı kadrların hazırlanması məsələsini də özündə ehtiva etməlidir. 2012 - ci il tarixində Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının yaradılması və

Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyətini özündə əks etdirən Əsasnamənin və Komitənin strukturunun təsdiq olunması haqqında qərar da gömrük fəaliyyətinin əhəmiyyətinin artırılması və prosesdurların asanlaşdırılması prosesə öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mütəmadi olaraq islahatların həyata keçirilməsi müsbət tendensiyalarla yanaşı müəyyən çatışmazlıqlara da səbəb ola bilər. Belə çatışmazlıqlar adətən yeni qərarların qəbulu mərhələsində risklərlə müşahidə olunur. “Risk” anlayışını tam mənada ifadə etmək üçün aşağıda sadalananları nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur [25, s 14]:

- Gömrük işinin təşkili zamanı gözlənilməyən itkilərin yaranması təhlükəsi, əlverişli hesab edilməyən mühitin formalaşması ilə nəzərdə tutulan faydanın əldə olunmaması kimi halların qeydə alınması ehtimalı;
- Fəaliyyətin yerinə yetirilməsi zamanı maddi və material, eləcə də əmək və maliyyə resurslarının istifadəsində itkiyə yol verilməsi, bundan əlavə nəzarət və təhlükəsizlik tədbirlərinin yerinə yetirilməsi zamanı gözlənilən nəticələrin olmaması;
- Qeyri – müəyyənlik halının hər hansı bir riskin yaranması üçün xarakterik səbəb olması.

Ümumiyyətlə isklərin idarə edilməsi idarəetmə prosesində yenilik hesab edilmir və bu anlayış bank xidmətləri sferasında, sığorta müəssisələrində, infrastruktur - investisiya layihələrində və bir çox maliyyə qurumlarında, eləcə də müxtəlif itkilərin yaranması ehtimalıyla bağlı olaraq mütəmadi əməliyyatlarda tətbiq edilmiş, həmçinin öz təsdiqini tapmışdır. Azərbaycanda müasir dövrdə gömrük orqanlarının risklərin idarə edilməsi yanaşmalarından özünəməxsus resurslarının səmərəli idarə edilməsi, ticarət əməliyyatlarının asanlaşdırılması və gömrük orqanlarının fəaliyyətinin şübhə yaradan əməliyyatlara nəzarət edilməsi ilə əlaqədar cəmləşdirilməsi məqsədilə istifadə edirlər. Təbii ki, risklərin səmərli idarə edilməsi gömrük rejimlərinin tələblərinin yerinə yetirilməsinə xidmət edən amillərdəndir. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində risk anlayışı mövcud gömrük

qanunvericiliyinə əməl edilməməsi ehtimalları kimi qiymətləndirilmişdir. Bu ehtimallar şübhə doğuran əməliyyatların ehtimal olunduğu fiskal siyasət, həmçinin qaçaqmalçılıq fəaliyyətlərinin qarşısının alınması, valyuta nəzarətinin və ətraf mühitin qorunması kimi sferalarda gömrük qurumlarının məşğul olduğu geniş əhatəli məsələləri özündə əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi və müxtəlif struktur qurumlar vasitəsilə bütün risklərin, eləcə də təhlükələrin qarşısının alınması ilə bağlı nəzarət tədbirləri gücləndirilmişdir. Nəzarətin gücləndirilməsi müvafiq sferada qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. 2018 – ci ildə də davam etdirilən gömrük işinin modernləşdirilməsi siyasətinin əsası xüsusən 2012 - ci ildən intensiv xarakter almışdır. İdxal – ixrac ticarət əməliyyatlarına dair gömrük nəzarətinin modernləşdirilməsi, xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük - tarif tənzimlənməsinin və gömrük qurumlarında maliyyə və vergi mexanizminin səmərəliləşdirilməsi, gömrük-vergi qanunvericiliyinə aid olan hüquqi bazanın gücləndirilməsi sahəsində bir sıra nəzərəcarpacaq işlər yerinə yetirilmişdir. Xüsusilə, qaçaqmalçılığın, eləcə də gömrük qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması hallarının qarşısının alınması, informasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə edilməsi diqqət mərkəzində olmuşdur. Bundan əlavə zamanın tələbi kimi gömrük işinin elektron formada təşkili, beynəlxalq səviyyədə gömrük orqanları ilə əməkdaşlığın intensivləşdirilməsi, gömrük fəaliyyətinin effektiv təşkili məqsədilə maddi bazanın inkişafı kimi müxtəlif sferalarda çoxsaylı vacib fəaliyyətlər reallaşdırılmışdır.

Müasir dövrün tələbinə və gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi si, həmçinin Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi siyasətə uyğun olaraq müxtəlif qayda və prosedurlara dəyişiklər edilmiş, müxtəlif təkmilləşdirmələr həyata keçirilmişdir. Gömrük işinin səmərəli həyata keçirilməsi istiqamətində normativ - hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq aşağıdakı müxtəlif qaydalar Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmişdir:

- “Malların təkrar idxal gömrük prosedurası altında yerləşdirilməsi Qaydaları”;
- “Malların təkrar ixrac gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi Qaydaları”;

- “Ayrı-ayrı gömrük əməliyyatı və ya gömrük proseduru ilə bağlı gömrük orqanının icazəsinin verilməsi Qaydaları”;
- “Malların sərbəst dövriyyə üçün buraxılış gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi Qaydaları”;
- “Gömrük nəzarətindən keçməli olan malların yoxlanılmasının sürətləndirilməsi, gömrük nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması və həyata keçirilmə müddətinin azaldılması məqsədi ilə gömrük orqanları tərəfindən istifadə olunan texniki nəzarət vasitələrinin siyahısı və onlardan istifadə Qaydaları”;
- “Gömrük brokerinin dövlət reyestrinin aparılması Qaydaları”;
- “Təbii fəlakətlər və digər fəvqəladə hallar zamanı zəruri olan malların və nəqliyyat vasitələrinin, canlı heyvanların, tez xarab olan malların, radioaktiv maddələrin, kütləvi informasiya məqsədləri üçün materialların, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının ünvanlarına göndərilən və bu qəbildən olan başqa malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin güzəştli və sadələşdirilmiş Qaydaları”;
- “Mallara gömrük təminatının vurulması Qaydaları”;
- “İdxal olunmuş malların kabotaj daşınması Qaydası”;

Yuxarıda sadalanan qaydaların təkmilləşdirilməsi və ya yenidən işlənilərək təsdiq edilməsi Azərbaycan Respublikasına aid iqtisadi subyektlərə, eləcə də xarici hüquqi və fiziki şəxslərə idxal – ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi onlara müxtəlif fəaliyyətin təşkili ilə bağlı olaraq müxtəlif üstünlüklər təqdim edirlər.

3.2. Gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Müasir dövrün inkişaf tendensiyaları onu göstərir ki, işinin birabəşə idarə edilməsi sahəsində mütərəqqi addımlar atılmasa effektiv nəticələr əldə etmək mümkün deyil. Təbii ki, bu fakt özünü inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsində də açıq – aydın göstərir. Azərbaycan Respublikası da bütün sahələrdə olduğu kimi qabaqcıl təcrübədən istifadə baxımında müvafiq mövqe sərgiləməlidir. Yəni, gömrük işinin

effektiv təşkilinə səmərəli idarəetmə aspektindən yanaşılmalıdır. Azərbaycanda gömrük işinin dünya standartlarına uyğun inkişafı daxili iqtisadiyyatın şəffaflığının artırılması, onun dünya iqtisadiyyatına daha da integrasiyası şəraitində həyata keçirilir. Bu da, özlüyündə Ümumdünya Gömrük Təşkilatı tərəfindən işlənilib hazırlanmış Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uyğunlaşdırılması üzrə beynəlxalq konvensiyanın, eləcə də Beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılması və təhlükəsizliyinə dair çərçivə standartlarının müvafiq sahədə keyfiyyətin yüksək olmasına dair tələblərinə uyğun olmalıdır. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi yalnız Azərbaycan Respublikasında gömrük xidmətinin inkişaf səviyyəsinin yeni mərhələsinə çatması ilə mümkündür.

Gömrük prosedurlarının optimallaşdırılması, onların şəffaflığının artırılması, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına məlumat və məsləhət vermə təcrübəsinin genişləndirilməsi, həmçinin gömrük infrastrukturunun inkişafı və buraxılış qabiliyyətinin artırılması, Azərbaycan Respublikasının dövlət gömrük sərhədindən keçmə məntəqələrinin potensialı və texniki avadanlıqlarının artırılması, xarici iqtisadi fəaliyyət üçün əlverişli şəraitin yaradılması, hüquqi və fiziki şəxslərə gömrük xidmətlərinin göstərilməsinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması xarici iqtisadi fəaliyyətdə iştirak iqtisadi subyektlərə, biznes sahəsində iqtisadi inkişafın artım tempinə, həmçinin əhalinin rifah səviyyəsinə təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları ilə sıx əməkdaşlıq qurmaq və gömrük nəzarətinin effektivliyini artırmaq;
- Azərbaycan Respublikasının gömrük xidmətinin müvafiq hüquqi fəaliyyətinin təmin edilməsi və gömrük qanunvericiliyinin birbaşa tətbiqi;
- Azərbaycan Respublikasının Gömrük orqanlarının informasiya sisteminin əsaslı modernləşdirilməsi və Azərbaycan respublikası gömrük orqanlarının texniki baxımdan yenidən qurulması;
- gömrük qaydalarının pozulması və gömrük sahəsində cinayətlərə qarşı səmərəli

mübarizə aparılması;

- gömrük orqanlarının kadr potensialının möhkəmləndirilməsi və sabitləşdirilməsi;
- Azərbaycan respublikasının gömrük orqanlarının sisteminin optimallaşdırılması və gömrük infrastrukturunun daha da inkişaf etdirilməsi;
- beynəlxalq səviyyədə gömrük əməkdaşlığının inkişafı.

Bu istiqamətdə müsbət nəticələrə nail olmaq istifadə edilən gömrük prosedurlarının effektivliyini, risk avtomatlaşdırma mexanizmlərinin istifadə edilməsini, müasir avtomatlaşdırılmış sistemlərin və ən son informasiya texnologiyalarının istifadəsinin sistemli şəkildə analiz edilməsi, elektron məlumat ötürülmə vasitələrinin istifadəsi olmadan mümkün deyildir və fəaliyyət digər bölmələr və təşkilatlarla əlaqələndirilməlidir. Bu işin əsas elementi gömrük nəzarəti üçün sərf olunan vaxtın azaldılmasına, məhsuldarlığının yüksəldilməsinə və malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük proseduru altında mümkün olan ən tez yerləşdirilməsini həyata keçirəcək yeni bir gömrük nəzarəti sisteminə keçiddir.

Yeni gömrük nəzarəti sisteminin əsasları onun keçirilməsinə dair prosedur və şərtlərdir ki, onlar da mümkün qədər aydın və şəffaf olmalıdır, vahid informasiya məkanına malik, effektiv informasiya və texniki dəstək, həmçinin hüquq-mühafizə yardımına malik olmalıdır.

Bu sistemin istifadə edilməsi gömrük nəzarəti prosesinə informasiya texnologiyalarının tətbiqi, eləcə də elektron sənəd dövriyyəsi və malların və nəqliyyat vasitələrinin elektron bəyannaməsinin təqdim edilməsini nəzərdə tutur.

Müasir dövrdə gömrük məlumat sistemi daim inkişafdadır. Təkmilləşdirmə layihəsi çərçivəsində gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin əsas prosesləri, gömrük ödənişlərinin toplanması və risklərin idarə edilməsi sistemini birləşdirən yeni integrasiya olunmuş sistem hazırlanmalıdır.

İnformasiya baxımından ən perspektivli sahələr xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları ilə münasibətdə ilkin məlumatlandırma və elektron bəyannamələrdir. Bu sistemlərin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onlar gömrük nəzarətini əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirmək və sürətləndirmək imkanı verirlər.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, risklərin idarə edilməsi sisteminə aid düzgün qurulmuş elektron bəyannamə ödənişlərin və yığımların toplanmasında artıma, eləcə də xərlərilərin, həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları, o cümlədən gömrük orqanları işçiləri tərəfindən qaydaların pozulması halların qarşısının alınması azalma ilə nəticələnə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, açıq valyuta standartına əsasən elektron bəyannamənin yeni texnologiyasını tətbiq edərkən gömrük prosedurlarının keçməsinə, deklarantın və gömrük orqanlarının gömrük nəzarəti prosesində kontaktsiz ünsiyyətinin azaldılması, yüksək səviyyəli Elektron sənədlərdən istifadə edərək prosedura qanuni əhəmiyyətli hərəkətlər etməsi üçün kifayət qədər məlumat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, daha əvvəl qeydiyyat üçün təqdim edilən sənəddə dəyişikliklərin edilməsi gömrük orqanlarının səmərəli idarə edilməsi sferasına daxildir.

Gömrük işinin effektivliyinin artırılması məqsədilə idarəetmənin imkanlarından istifadə edilməklə müvafiq sahə ciddi şəkildə tənzimlənə bilər. Gömrük tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi gömrük əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi və gömrük texnologiyalarının inkişafı, xarici ticarət fəaliyyətinin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin tətbiqinin effektivliyinin artırılmasını nəzərdə tutur. Bu da Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində təmin edilməsinə xidmət edir.

Bu sahədə əsas istiqamətlər kimi aşağıdakıları təklif edə bilərik:

- tarif tənzimlənməsi və vergi güzəştləri sahəsində qaydalara əməl edilməsi və nəzarət tədbirlərinin təhlilə əsaslanan keyfiyyətinin artırılması;
- innovativ - texniki və kommersiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin, modernləşmənin və texnoloji inkişafın sürətləndirilməsinin, eləcə də inkişaf etməkdə olan elmi-texniki sahələrin dəstəklənməsini təmin etmək üçün aidiyyəti dövlət orqanları ilə birgə fəaliyyət göstərmək və bu işi təşkil etmək;
- elektron bəyannamələrdən istifadənin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi;
- gömrük sisteminin özünəməxsus şəkildə risk idarəetməsini əhatə edən

normativ – hüquqi bazanın, metodoloji və informasiya – texniki imkanların mövcud olması;

- beynəlxalq təşkilatlara intqراسiya baxımından hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;

Hazırkı mərhələdə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları ölkə regionlarının xarici iqtisadi fəaliyyətinin intensivliyinin artırılması, sənişinlərin və nəqliyyat vasitələrinin həcmnin dəyişməsi fonunda həyata keçirilən aktiv institusional inkişaf mərhələsindədirlər. Gömrük orqanları xarici ticarət fəaliyyətində yüksək səviyyəli peşəkarlıq göstərərək cinayətkarlığın qarşısının alınması ilə bağlı xarakterizə edilən çətin şəraitdə intensiv fəaliyyət həyata keçirirlər. Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin təkmilləşdirilməsi ölkənin ümumi iqtisadi siyasətinə uyğun gəlməlidir. Hal – hazırda Azərbaycanda qeyri-neft iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı, eləcə də rəqabətqabiliyyətli inkişaf etməsi dövlətin iqtisadi siyasətində prioritet istiqamətdir.

Əsası Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, uzunmüddətli dövr üçün düşünülmüş iqtisadi siyasət ölkədə makroiqtisadi sabitlik və dinamik iqtisadi inkişaf üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. Nəticədə Azərbaycanda geniş sahibkarlar kütləsi yaranmış, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında qeyri – dövlət iqtisadi subyektlərinin əhəmiyyəti daha da çoxalmış və ümumdünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya sferasında önəmli irəliləyişlər əldə edilmişdir.

Davamlı iqtisadi islahatlar çərçivəsində aparılan iqtisadi təkmilləşdirmə və islahat siyasəti qlobal iqtisadi sistemin tələblərinə uyğun yeni konseptual fikirlərlə daha da təkmilləşdirilmiş, strateji hədəflərə uyğun olan azad bazar münasibətlərinin və özünüinkişaf qabiliyyətinə xas olan sosialyönümlü, şaxələndirilmiş milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması təmin edilmişdir. Ölkənin gömrük orqanlarının məqsədyönlü fəaliyyəti ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi mütərəqqi nəticələr əldə etməyə xidmət edir.

Ümumiyyətlə, həyata keçirilən məqsədyönlü iqtisadi tədbirlər nəticəsində

dünya neft məhsulları bazarında baş verən çalxalanmalara baxmayaraq Azərbaycanda makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, qeyri - neft sektoru subyektlərinin və ümumilikdə iqtisadi regionların sabit inkişafı sürətlənmiş, ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarından effektiv istifadə təmin edilmiş, sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyi gücləndirilmiş, münbit biznes və investisiya mühiti yaradılmış, vətəndaşların sosial vəziyyəti mütəmadi olaraq müsbətə doğru dəyişmişdir. Aparılan məqsədyönlü islahat siyasəti ilə bağlı olaraq, o cümlədən Azərbaycanda reallaşdırılan iqtisadi siyasətin və islahatların davamlılığını təmin etmək məqsədilə iqtisadiyyatın hazırkı vəziyyətinin daha dərin analizi və müasir iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” təsdiq edilmişdir [31]. Strateji yol xəritəsinin institusional islahatlar bölməsinə nəzər salsaq və ümumiləşdirmə aparsaq bir sıra vacib məqamlarla yanaşı gömrük prosedurları ilə bağlı məsələdə də təkmilləşdirmənin və islahatlar siyasətinin ölkənin ümumi, strateji inkişafı ilə bağlı olduğunu görürük. Xüsusilə, müxtəlif istiqamətləri əhatə edən yol xəritələri özündə yeni iqtisadi artım yanaşmasını əks etdirir. Buna görə də strateji seçim məhsuldarlığa əsaslanan iqtisadi artım yanaşmasının yaradılmasıdır. Bunun üçün isə gömrük xidməti sahəsini də əhatə edən bir sıra mühüm addımların atılması - institusional islahatlar aparılması zəruri hesab edilir:

- məhkəmə - hüquq islahatlarının davam etdirilməsi - müstəqil məhkəmə institutunun möhkəmləndirilməsi və qanunun aliliyinin təmin edilməsi ilə mülkiyyət hüquqlarının qorunması.
- qanunun aliliyinin möhkəmləndirilməsi - qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, qanunların icra edilməsi mexanizmlərinin şəffaflaşdırılması və möhkəmləndirilməsi.
- Biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması - biznesin dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, gömrük - vergi idarə etməsinin keyfiyyətinin daha da artırılması, bazara girmə prosesində maneə və

məhdudiyyətlərin minimuma salınması, eyni vaxtda, sərbəst rəqabət mühitinin təmin olunması.

Ümumiyyətlə aşağıda sadalanan strateji yol xəritələri məzmununda gömrük prosedurları, gömrük orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif nüanslar vurğulanmış, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması üçün gömrük orqanlarının üzərinə bir sıra mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Həmin strateji yol xəritələrinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- “Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”;
- “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”;
- “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”;

Müxtəlif istiqamətləri əhatə edən tədqiqatlar apararkən aydın olur ki, ticarət və logistika texnologiyalarının tətbiqi üçün zəruri olan beynəlxalq standartlar hələ də tam tətbiq edilməmişdir. Bildiyimiz kimi, logistika iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına birbaşa təsir edən amillərdəndir. Logistikanın inkişafına gömrük dəstəyi isə bu sahədə rəqabətin Azərbaycanın xeyrinə dəyişməsi ilə nəticələnmə bilər. Belə ki, Azərbaycanda son illərdə nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı mühüm investisiya qoyuluşları edilmişdir. Həmçinin xarici ölkələrdə qiymətli marka, ticarət və sənaye ixtisasına dair məlumatların verilməsi sistemi və əmək bölgüsündə dünya meyllərinə uyğun siyasət inkişaf etdirilməlidir.

Bu hallar ənənəvi üsullardan uzaqlaşmaqla gömrük nəzarəti vasitələrinin effektivliyinə gətirib çıxara bilər və gömrük administrasiyasının effektivliyinin, ədalətsiz rəqabətin, keyfiyyətsiz idxal olunan malların Azərbaycan bazarına daxil olmasına və digər mənfi hadisələrin aradan qaldırılmasına səbəb olar.

Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına beynəlxalq təcrübəyə və cəmiyyətin, eləcə də dövlətin tələblərinə uyğun olaraq baş verən dəyişikliklərə effektiv şəkildə cavab verməsinə imkan verəcək gömrük idarə

edilməsinə və prosedurların təkmilləşdirilməsinə yeni yanaşmalar yaratmağın zəruriliyi gündən günə daha zəruri xarakter alır..

3.3. İnformasiya texnologiyalarından istifadə gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsinin optimal üsulu kimi

İnformasiya texnologiyalarından istifadə müasir gömrük siyasətinin tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinin tərkib hissəsidir. İnformasiya texnologiyaları sisteminin gömrük sistemində istifadəsinin məqsədi əsasən informasiyanın effektiv idarə edilməsi, gömrük əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılması və xarici ticarət iştirakçıları üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

İnformasiya texnologiyaları müasir gömrük sisteminin çox lazımlı hissəsidir. Müasir dövrdə gömrük orqanlarının fəaliyyət istiqaməti biznes əməliyyatlarının effektivliyinin artırılmasına və yüksək təhlükəsizlik standartlarına uyğunlaşan gömrük prosedurlarına və vasitələrinə əsaslanır. İnformasiya texnologiyalarından hərətəfli istifadə nəticəsində biznes subyektləri arasında rəqabətinin artması, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizənin səmərəliliyinin yüksəlməsi və beynəlxalq ticarətə dəstəyin effektiv nəticələr əldə etməsi halları daha intensiv xarakter alır. İnformasiya texnologiyalarının daha effektiv formada həyata keçirilən gömrük nəzarətində, gömrük əməliyyatlarının artan şəffaflığında və büdcənin gəlirlər hissəsinin təmin edilməsində faydası çoxdur.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin səmərəli təşkili ilə bağlı müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlərdən biri isə informasiya texnologiyalarından effektiv istifadə yollarının öyrənilməsi və onların gömrük orqanlarının vəzifələrinin yerinə yetirilməsində səmərəli tətbiq edilməsidir. Ölkəmizdə 2003 və 2012 - ci illər arasında gömrük xidməti orqanlarının vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin formalaşdırılması haqqında Fəaliyyət Proqramı reallaşdırılmışdır. Proqram müxtəlif istiqamətlər üzrə həyata keçirilən işləri əhatə etmiş və bu sahədə müxtəlif nailiyyətlər qazanılmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Dövlət Gömrük Komitəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə həyata keçirilən layihələr əsas strateji istiqamətlərdən biri kimi əhəmiyyətə malikdir. Son dövrlərdə bu yöndə reallaşdırılan tədbirlər nəticəsində gömrük prosedurlarının asanlaşdırılması və ticarətin sadələşdirilməsi sferasında vacib qərarlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsinin informasiya kommunikasiya texnologiyaları baxımından həyata keçirilməsi xüsusillə, “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007 – 2011 - ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı” əsasında öz əksini tapmışdır [30]. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin, əsasən də gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsi məsələsinin informasiya - kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi aspektindən hərətərfli şəkildə öyrənilməsi və fəaliyyətdə tətbiqi 1995 - ci ildən başlayaraq ümumi fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir. İlk olaraq 1995 və 1999 - cu illərdə bu sahədə korporativ şəbəkənin yaradılması əsas prioritet sahələrdən biri kimi qəbul edilmişdir. Bununla yanaşı, gömrük subyektləri arasında informasiya mübadiləsinin təkcə informasiyaların fiziki olaraq cəmlənməsi və vahid bazada qeydə alınması vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Dövrün iqtisadi və texniki tələblərinə uyğun olaraq gömrük işində səmərəliliyin artırılması mütəmadi olaraq diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Gömrük məəcəlləsinin yenidən və müxtəlif dəyişikliklərlə qəbul edilməsi də bu qəbildən olan addımlardandır. “Gömrük işində informasiya sistemlərindən, informasiya texnologiyalarından və onların təminat vasitələrindən istifadə Qaydaları”nın [28]: təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 3 avqust tarixli 166 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi fəaliyyətin müasir standartlara uyğun qurulmasına xidmət edir. Ümumiyyətlə gömrük işinin həyata keçirilməsi bir sıra mühüm məsələləri əhatə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük fəaliyyətində informasiya sistemləri aşağıda göstərilənləri təmin etməlidir [27, s 3]:

- gömrük fəaliyyətinin informasiya resurslarında axtarış, yığım, emal və saxlama imkanlarını;

- gömrük qurumlarının vəzifəli şəxslərinə, həmin şəxslərə verilmiş səlahiyyətlər daxilində gömrük qurumlarında istifadə məqsədilə nəzərdə saxlanılan informasiya resurslarına daxil olmaq imkanlarının təqdim olunmasını;

- istifadə edənlərin hüquqlarına əsasən gömrük qurumlarında istifadə məqsədilə nəzərdə tutulan məlumat resurslarına daxil olma səviyyəsinin müəyyən edilməsini;

- fəaliyyətin etibarlılığını və proqram-texniki çatışmazlıqlara davam gətirməsini;

- gömrük fəaliyyətinin informasiya sisteminin köməyi ilə əldə edilən məlumatın həqiqiliyini, əhatəliliyini və təyin edilmiş vaxtda təqdim edilməsini;

- gömrük informasiya sisteminin müxtəlif informasiya sistemlərinə inteqrasiya edilməsini;

Yuxarıda sadalananlar gömrük işində yüksək nəticələr əldə etməyə, eləcə də qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Gömrük fəaliyyətində informasiya texnologiyaları ilə əlaqədar olan bütün məsələlərin həll olunması, eyni zamanda müvafiq sferada reallaşdırılan bütün tədbirlərin konsepsiyasının hazırlanması və idarə olunması Dövlət Gömrük Komitəsinin inzibati - idarəetmə strukturuna daxil olan Statistika və İnformasiya Texnologiyaları Baş İdarəsi tərəfindən müəyyən olunur və həyata keçirilir. Statistika və İnformasiya Texnologiyaları Baş İdarəsinin fəaliyyət istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- gömrük işi sferasında elektron xidmətlərin təqdim edilməsini həyata keçirmək;
- gömrük işi sferasında tədbirlərin hazırlanmasını və həyata keçirilməsini təmin etmək;
- gömrük işində dünya praktikasından istifadə olunmaqla müasirləşdirilmənin və şəffaflığın təmin olunması və bu məqsədlə innovativ texnologiya layihələrinin işlənilməsi və reallaşdırılması;
- gömrük qurumlarının və gömrük işçilərinin fəaliyyətini dəyərləndirmək;
- xarici ticarət əməliyyatlarının gömrük statistikasını təşkil etmək və xarici ticarət əlaqələrinin cari vəziyyətini, dinamikasını, perspektivlərini analiz etmək;
- müvafiq qanunvericiliklə müəyyən olunmuş müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək.

Gömrük informasiya sisteminin və informasiya kommunikasiya layihələrinin

effektiv tətbiqi məqsədilə vacib şərtlərdən biri kimi infrastrukturun inkişafını qeyd etmək olar. Müasir dövrdə gömrük sisteminin bütün subyektləri üzrə daxili və sərhəd keçid nöqtəqəələrində müasir obyektlərin tikilməsi, həmin obyektlərin yüksək keyfiyyətlərə malik olan maddi və texniki vasitələrlə təmin olunması informasiya tədbirlərinin reallaşdırılması məqsədilə münbit və dayanıqlı avtomatlaşdırılmış sistemin yaradılmasına imkanlar təqdim etmişdir. Hal - hazırda bütün gömrük qurumlarını birləşdirən müasir texnoloji yeniliklər əsasında formalaşdırılmış gömrük xidmətinin korporativ şəbəkəsi fəaliyyətdədir. Müvafiq şəbəkə gömrük qurumları üçün yüksək keyfiyyətlə təmin edilmiş informasiyaların, səs yazılarının və video görüntülərin ötürülməsi xidmətlərini təmin edir.

Vurğulamaq lazımdır ki, müasir dövrdə Dövlət Gömrük Komitəsində informasiya kommunikasiya texnologiyaları tədbirləri üçün müvafiq infrastruktur bütünlüklə formalaşdırılıb. Bununla yanaşı, sözü gedən tədbirlərin həyata keçirilməsində iqtisadi fəaliyyət prosesinin təkmilləşdirilməsi də əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri hesab edilir. Hər kəsə məlumdur ki, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra digər sektorlarda olduğu kimi, gömrük sferasında da müstəqillik siyasətinə və müvafiq qanunverici bazaya əsaslanan müasir biznes fəaliyyətin formalaşdırılması və işlənməsi qaçılmaz bir hal kimi qiymətləndirilir. Bu biznes subyektlərinin həyata keçirdikləri iqtisadi proseslərə əsaslanan dövlət qurumlarının fəaliyyət mexanizminin işə salınması və bunun nəticəsində də böyük iqtisadi göstəricilərə nail olan ölkəyə çevrilməsi gömrük sahəsində də öz əhəmiyyətli təsirini göstərmişdir.

Müasir dövr informasiya dövrü kimi qəbul edilir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda inkişafın yeni mərhələsində informasiya cəmiyyətinin qurulması prosesi başlanıb və elektron hökumətin yaradılması prosesi sürətlə davam etdirilir. Buna baxmayaraq mövcud olan təsərrüfat prosesi elektron hökumətin tələb etdiyi kriteriyalara uyğun olaraq təkmilləşdirilməlidir. Bu baxımdan dövlətin apardığı siyasətə dəstək baxımından Dövlət Gömrük Komitəsində hərtərəfli işlər həyata keçirilir, beynəlxalq səviyyəli təcrübələr araşdırılır və tətbiq edilməsi imkanları öyrənilir. Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının yeni qəbul edilmiş "Gömrük Məcəlləsi" təsdiq

edildikdən sonra müvafiq qanunverici aktın əsasında müasir biznes proses formalaşmaqdadır. Bundan sonra 30 - dan çox qeydiyyat jurnalları əlyazma formasından elektron forma ilə əvəz edilmişdir. "Biznes - Gömrük" əməkdaşlığı prosesində yeni qaydalara işlənilib hazırlanmış və şəffaflığın təmin edilməsi məqsədilə gömrük fəaliyyətinin biznes əlaqələrində təkmilləşdirmə tədbirləri həyata keçirilmişdir. Azərbaycanda gömrük fəaliyyətində informasiya sistemlərindən, müasir informasiya texnologiyalarından eləcə də onların təminat vasitələrindən istifadə gömrük xidmətinin vahid idarə olunma sisteminin köməyi ilə reallaşdırılır. Gömrük qurumlarının vahid idarə olunma sisteminin əsas hədəfi göstərilən gömrük xidmətlərinin və biznes əməliyyatlarının effektivliyinin yüksəldilməsidir. Vahid idarə olunma sistemini təşkil edənlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- normativ informasiya bazalarından;
- operativ informasiya bazalarından;
- statistik məlumatlar bazasından;
- gömrük qurumları şəbəkəsindən;
- şəbəkə kompüterlərindən və digər şəbəkə və hesablama avadanlıqlarından və s;

Ümumiyyətlə, Dövlət Gömrük Komitəsində fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə informasiya kommunikasiya layihələrinin işlənməsi və tətbiq edilməsi məqsədilə bir neçə əsas istiqamətin inkişaf etdirilməsi zəruri xarakterə malikdir. Aşağıdakı müvafiq istiqamətləri gömrük orqanlarında informasiya texnologiyalarından istifadə ilə bağlı əsas fəaliyyətin aparıcı qüvvəsi də adlandırmaq olar:

1. İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi ilə əlaqədar olaraq iradənin olması.
2. Müvafiq qurumda infrastrukturun inkişaf etdirilməsi.
3. Prosesin təkmilləşdirilməsi
4. İnnovasiya layihələrinin tətbiqi
5. Kadr və texnoloji potensialın gücləndirilməsi.

Gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsinin qanunvericilik bazasından əlavə informasiya texnologiyaları baxımından da təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, gömrük orqanları tərəfindən elektorn qaydada xidmətlərin göstərilməsi getdikcə artmaq üzrədir və bu hal ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatında müsbət xüsusiyyətli nəticələrin əldə edilməsinə kömək olur. Qeyd etmək lazımdır ki, hal - hazırda aşağıda sadalanan xidmət elektorn formada mövcuddur:

- dövlət gömrük sərhədindən keçən məhsulların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi məqsədilə ilkin informasiya vermə üzrə müraciətin və sənədlərin qəbul olunması;
- fiziki şəxslər vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən məhsulların və nəqliyyat vasitələrinin bəyan edilməsi barədə elektron Sərnəşin Bəyannaməsinin qəbul edilməsi;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçılarının reallaşdırdıqları idxal - ixrac əməliyyatları haqqında statistik informasiyaların verilməsi;
- bəyannamələrin gömrük ekspertizasının həyata keçirilməsi məqsədilə müraciətin qəbul edilməsi;
- məhsulların nomenklaturası, mal və nəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilən müvafiq gömrük ödənişləri haqqında informasiyaların təqdim edilməsi;
- gömrük rüsumu ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsinin əldə edilməsi;
- e-gömrük ödənişlərinin həyata keçirilməsi;
- yüngül minik nəqliyyatı vasitələrinin idxal edilməsi ilə əlaqədar gömrük ödənişlərinin hesablanması;
- gömrük rəsmiləşdirilməsi məqsədilə müraciət edilməsi;
- vətəndaş müraciətlərinin edilməsi;
- sorğu və şikayətlərin göndərilməsi;
- gömrük orqanlarına xidmətə qəbul elektron xidmətlərinin göstərilməsi və s.

Yuxarıda haqqında danışılan xidmətlər və digər xidmətlər elektron formada göstərilir. Azərbaycanda, o cümlədən ondan kənarda iqtisadi və digər fəaliyyətlə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslər istənilən zaman bu xidmətləri

elektron formada əldə edə bilərlər. Mütəmadi olaraq xidmətlərin yenilənməsi dövrün dəyişən tələblərinə uyğunlaşma, ixracın təşviqinə xidmət etməklə yanaşı həm də Azərbaycanda daxili bazarın qorunmasına xidmət edir. O cümlədən, istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı mütərəqqi addım hesab edilə bilər.

Azərbaycanda müasir dövrün islahatları çərçivəsində gömrük prosedurlarının xüsusi yeri var. Bu islahatlar informasiya texnologiyaları yönümlü olmaqla daha böyük effektdə malik olur. Son dövrlərin ən vacib inkişaf və islahat xarakterli addımlarından biri olan “Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası da müxtəlif sahələrdə olduğu kimi gömrük sahəsində də islahatları özündə əks etdirir [29]. Burada gömrük, miqrasiya və prosedurlarının təkmilləşdirilməsi, həmçinin investorları yerli bazarlara daxil olmaqdan çəkindirən amillərin aradan qaldırılması üçün səylərin səfərbər edilməsi nəzərdə tutulur. Qeyd edək ki, inkişaf konsepsiyasında nəzərdə tutulan tədbirlərin əksəriyyəti uğurla yerinə yetirilmiş və mütərəqqi inkişafa nail olunmuşdur. Həmçinin, gömrük orqanlarının informasiya texnologiyaları ilə işləməsi baxımından fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi Ümumdünya Ticarət Təşkilatı ilə əməkdaşlıq baxımından da əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaq məqsədilə beynəlxalq ticarət sistemində uyğun islahatların həyata keçirilməsi, gömrük qanunvericiliyinin informasiya bazasının dünya ticarət sistemində tətbiq olunan təcrübəyə uyğunlaşdırılması yekun nəticə olaraq milli istehsal subyektlərinin və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı etməsi üçün yeni, çoxsaylı imkanlar yaradacaqdır.

Gömrük qurumlarının informasiya resursları gömrük əməliyyatlarını reallaşdırma n şəxslərin Gömrük Məcəlləsinə və digər müvafiq qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, gömrük qurumlarına təqdim etdikləri sənədlər və informasiyalar əsasında formalaşdırılır. Qeyd edək ki, təqdim edilən bütün informasiyalar və yığılan bütün informasiya ehtiyatları dövlət mülkiyyəti hesab edilir.

İnformasiya resursları aşağıdakı mühüm prinsiplərə əsaslanmaqla formalaşdırılır və istifadə olunur:

- məlumatların doğruluğu, dəqiqliyi və əhatəliliyi;

- məlumatların zamanında təqdim olunması;
- informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının müdafiəsi;
- gömrük qurumlarının fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- gömrük qurumları tərəfindən formalaşdırılan məlumatlar təkcə gömrük fəaliyyətində istifadə olunur;

Xarici iqtisadi fəaliyyətin informasiya təminatının yaxşılaşdırılması gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsinə işinə təkan verən amillərdən ən vacibidir. Bu hal həm müxtəlif ölkələrin xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının vaxtına qənaət etməklə bərabər müəyyən gömrük əməliyyatlarının daha şəffaf olması prosesində, həmçinin gömrük rüsumlarının təsirinə məruz qalan daha az subyektiv amillərə səbəb olmaqla iqtisadiyyatı daha innovativ edir. Ümumiyyətlə gömrük xidmətləri sferasında xidmətlər göstərilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmiş əsas layihələr arasında aşağıdakıları vurğulamaq mümkündür:

- ilk öncə, normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, milli gömrük qanunvericiliyinin inkişaf etdirilməsi, eləcə də onun normalarını beynəlxalq gömrük qanunvericiliyi normalarına uyğunlaşdırmaq;
- ikincisi, gömrük nəzarətinin reallaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi,
- üçüncüsü, gömrük mədəniyyətinin formalaşması.

Gömrük xidmətlərinin informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasının digər mühüm sahələrindən biri müasir gömrük mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət etməsidir. Əlbəttə ki, informasiya texnologiyalarının tətbiqi gömrük mədəniyyətinin yeni bir mərhələyə qədəm qoyması ilə, ümumilikdə bütün cəmiyyətin mədəniyyətinin inkişafıdır, çünki gömrük qurumlarının inkişafının səviyyəsi cəmiyyət mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsiylə yaxından əlaqələndirir və ona uyğundur.

Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük işində informasiya sistemləri və informasiya texnologiyalarının tətbiqi təcrübəsinin öyrənilməsi və gömrük xidmətində informasiya texnologiyalarının gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi məqsədilə müxtəlif tədqiqatlara, elmi konfranslara xüsusi yer verir. Ona görə ki,

müasir dövrün əsas fəaliyyətləri informasiya texnologiyalarından asılıdır. Gömrük prosedurları informasiya - kommunikasiya texnologiyaları və “e-gömrük” xidmətləri, gömrük - biznes əməkdaşlığında informasiya kommunikasiya texnologiyalarının rolu və dövlət orqanlarında elektron xidmətlər göstərilməsinin təşkili məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Qeyd etmək istərdik ki, ölkədə vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması həm gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı, həm də gömrük işinin səmərəli təşkili ilə bağlı olaraq gələcək dövrlərdə aşağıdakı məqsədlərə çatmaq imkanı təqdim edəcəkdir:

- gömrük rəsmiləşdirilməsinin, nəzarətinin və gömrük prosedurlarının bütünlüklə avtomatlaşdırılması;
- gömrük xidmətlərinin göstərilməsində və idarəetmə proseslərinin həllində elektron metodlardan geniş şəkildə istifadə olunması;
- gömrük prosedurlarında idarəetmə proseslərinin informasiya təminatının təşkil edilməsi;
- xarici - iqtisadi ticarət əməliyyatlarını əks etdirən informasiyaların operativ şəkildə yığılması, vahid informasiya bazalarının formalaşdırılması, həmçinin onların analizinin həyata keçirilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət və icra orqanlarının gömrük qurumları tərəfindən müvafiq informasiyalarla təmin olunması;
- xarici dövlətlərin mərkəzi gömrük qurumları ilə məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsi.

Hazırda Azərbaycanda gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemi yaradılmış və tətbiq edilir. Bundan əlavə təhlil edilən sahə, gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsi məsələsi xarici iqtisadi ticarət münasibətləri iştirakçılarının marağında olan bir sahədir. Beləliklə, gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsi bir sıra aspektlərdən mühüm qiymətləndirilə bilər. Təbii ki, perspektiv imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi ilə bağlı mühüm səmərəli nəticələr əldə edilə bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələr və gömrük fəaliyyətinin sahələri qloballaşma və regionalizasiya faktorlarının təsiri altında formalaşır və bu sahələrdə ictimai siyasət strategiyalarının formalaşması üçün şərtlər müəyyənləşdirilir. Bununla əlaqədar xarici iqtisadi fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi və gömrük sisteminin kompleks şəkildə müasirləşdirilməsi məsələlərini nəzərdən keçirmək məqsəduyğundur. Bu gün gömrük orqanları xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması sahəsində bir növ tənzimləyici rolunda çıxış edir, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsinə, xüsusilə milli iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması baxımından müəyyən təsir göstərir. Belə təsirin effektivliyi ən azı beynəlxalq ticarətin həcmının artırılmasında özünü göstərir. Azərbaycan Respublikasının gömrük sistemi innovativ metodları tətbiq edən, güclü, sabit və tamamilə kompüterləşdirilmiş, tərəfdaşları tərəfindən peşəkar, şəffaf və yüksək səviyyəli xidmətləri ilə tanınan, beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin vahid parçası kimi, eləcə də beynəlxalq ticarətin sürətli inkişafını və beynəlxalq səviyyəli əməkdaşlığı stimullaşdıran bir xidmət kimi qəbul edilir. Xarici iqtisadi, o cümlədən gömrük siyasətinin formalaşması dəyişən geosiyasi və geoiqtisadi strukturun daha çox təsirlənir. Müasir dünyanın geoiqtisadi quruluşu 1990-cı illərin əvvəllərində formalaşmışdır. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin prioritetlərindən biri ölkənin xarici ticarət münasibətlərinin iqtisadi, xammal, informasiya, ətraf mühit və s təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

Tədqiqatlara əsaslanaraq vurğulamaq olar ki, iqtisadi gömrük rejimləri şərti formada 3 müxtəlif qrupda birləşdirilə bilər:

1. bilavasitə ticarət xarakterinə malik olan rejimlər (gömrük saxlancısı, rüsumsuz ticarət mağazası).
2. sənaye xarakteri olan gömrük rejimlər (emal rejimləri).
3. beynəlxalq yük daşımaları xarakterinə malik rejimlər (tranzit).

Gömrük prosedurlarının təkmilləşdirilməsində gömrük siyasəti xarici ticarətin tənzimlənməsi üçün gömrük tarif və qeyri - tarif tədbirlər yolu ilə ölkənin iqtisadi maraqlarını və təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində dövlət fəaliyyətinin prinsipləri

və istiqamətləri sistemidir. İqtisadi siyasətin obyektı və predmeti olan iqtisadi siyasət sistemini təşkil edən gömrük münasibətlərində, onun əsas komponentləri aşağıdakılardır:

- iqtisadi siyasət mexanizmi (məqsədlər, prinsiplər və metodlar);
- iqtisadi və tənzimləyici çərçivənin formalaşdırılması;
- xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün bir sıra iqtisadi tədbirlər və qaydalar;
- iqtisadi və siyasi qərarların qəbulu və həyata keçirilməsi prosesləri. Məqsəd baxımından, gömrük və tarif siyasəti, dinamik sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək, eləcə də bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində dəyişikliklər etmək məqsədilə ölkənin daxili və xarici iqtisadi maraqlarını həyata keçirən və qoruyan gömrük və tarif əlaqələri sahəsində siyasi, hüquqi, iqtisadi, təşkilati və digər geniş miqyaslı tədbirlər sistemidir.

Ümumiyyətlə gömrük rejimlərinin, yəni gömrük prosedurlarının effektivliyin artırmaq, gömrük qurumlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə bir sıra addımlar atıla bilər. Bu addımlar elmi əsaslandırılmalıdır. Əsasən aşağıda sadalanan təkliflərin reallaşdırılmasına nail olmaqla mütləq nəticələr əldə etmək mümkün olar:

- gömrük prosedurlarının tələblərinin öyrənilməsində kompleks yanaşma və sistemli təhlil metodlarından istifadə edilməsi;
- alınan qərarların elmi əsaslandırılması;
- gömrük qurumlarında hesabatlılığın tam təmin edilməsi;
- ictimai nəzarətin gücləndirilməsi ilə bağlı gömrük qurumlarının maraqlı olması;
- beynəlxalq təcrübənin tətbiqi ilə əlaqədar işçi qrupunun yaradılması və avrointegrasiya məsələləri ilə bağlı olaraq intensiv işin aparılması;
- Ümumdünya ticarət təşkilatına üzvlüklə bağlı məsələlərdə Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun təkliflərin hazırlanması;
- İxtisaslı kadrların hazırlanması və onlardan səmərəli istifadə ilə bağlı olaraq

mütəmadi işin həyata keçirilməsi və s.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərdə gömrük işi sahəsində ölkədə həyata keçirilən islahatlar gələcək fəaliyyətin səmərəli təşkil ediləcəyinə dair ümuidləri artırır. Aparılan kadr islahatları daha mütərəqqi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, idxal və ixrac əməliyyatlarına birbaşa təsir etdiyindən gömrük rejimləri üzrə tələblərin tam olaraq qanunvericilik çərçivəsində olması ölkənin iqtisadi artımına öz əhəmiyyətli təsirini göstərə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Cümşüd Nuriyev, Azərbaycanın Gömrük Tarixi, Bakı – 2009, s 75
2. Azərbaycan Gömrüyünün Tarixi (xronologiya), Bakı – 2017, s 180.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin strukturunun və Əsasnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı – 1998.
4. “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı” Bakı – 2007.
5. “Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi haqqında” Prezident fərmanı, Bakı – 2008.
6. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi əməkdaşlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gömrük işi sahəsində prosedurların sadələşdirilməsi və şəffaflığın artırılması ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında” Prezident fərmanı, Bakı – 2011.
7. Əliyev A. Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı Bakı, Çarşıoğlu, 2003, 238 səh.
8. Алексей Мордашов призвал продолжить модернизацию таможенной системы Российской Федерации, (Электронный ресурс),
[//http://www.sverstal.com/rus/media/news/document15596.phtml](http://www.sverstal.com/rus/media/news/document15596.phtml)
9. Məhərrəmov M., İbrahimov T.T., (2011) İnformasiya texnologiyaları gömrük xidmətində, İpək yolu, №4, s. 22-26.
10. Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında 21 may 2016-cı il tarixli 920 nömrəli Prezident Fərmanı.
11. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, Baku - 2016
12. Gömrük Ərazisində Malların Emalı Gömrük Rejimi haqqında Əsasnamə, 2001

13. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı – 2017
14. Azərbaycan Respublikasının Gömrük məəcəlləsi, Bakı – 2012.
15. Antidempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
16. «Sərhədlərdə yüklərin nəzarətdən keçirilməsi şərtlərinin razılaşdırılması haqqında» Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı – 2000.
17. Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
18. İxrac nəzarəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
19. «Beynəlxalq yük daşımaları haqqında» Gömrük Konvensiyasına (TİR Konvensiyası) düzəlişlərin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı – 2003
20. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı – 2011
21. “Antidempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 31 may tarixli 261-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
22. “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı – 2016
23. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı – 2013
24. "Malların beynəlxalq və daxili tranzit xüsusi gömrük prosedurları altında yerləşdirilərək daşınması Qaydaları"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı – 2014.
25. Xan Hüseyin Kazımlı, İbrahim Quliyev, İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi, Dərs vəsaiti, Bakı – 2011, 187 səh.
26. <http://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari/?year=2017>

27. Azərbaycan.- 2012.- 5 avqust.- S. 3.
28. “Gömrük işində informasiya sistemlərindən, informasiya texnologiyalarından və onların təminat vasitələrindən istifadə Qaydaları”, Bakı – 2012.
- 29.“Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, Bakı – 2012.
30. “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007 – 2011 - ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”, Bakı – 2007.
31. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”, Bakı– 2016.
32. A.Ş. Şəkərliyev Z.A.Şəkərliyeva “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, dərs vəsaiti, Bakı – 2014, s 160.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа называется «Таможенные режимы в Азербайджане и их совершенствование». Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования озаглавлена «семинар по истории развития обслуживания клиентов в азербайджане, важность внутренней системы в значении страны и совершенствованием таможенны». В этой главе дается краткий обзор истории развития таможенных служб в Азербайджане и важности таможенной системы для страны и работы, выполняемой в области таможенного дела в период независимости.

Вторая глава диссертационной работы называется «текущие доходы, прикладные в республике азербайджан и их роль в экономической политике». В этом разделе рассматривается классификация и сущность таможенных режимов, а также характеристики таможенных режимов, существующих в таможенной системе, а также роль таможенной политики в общей экономической политике государства.

В третьей главе диссертации «перспективы и цели совершенствования таможенных процедур» изучены основные направления совершенствования таможенных процедур и совершенствования таможенных процедур в Азербайджане, а также использование информационных технологий в качестве оптимального способа совершенствования таможенных процедур.

Результат исследования был отражен в результатах исследований, и были сделаны соответствующие предложения.

SUMMARY

The thesis is called "Customs Regimes in Azerbaijan and their Improvement". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is entitled "the workshop on the development history of customer service in azerbaijan, the importance of domestic system in the importance of the country and improvement of the customs". This chapter gives a brief overview on the history of customs development in Azerbaijan and the importance of the customs system for the country and the work done in the field of customs during the independence period.

The second chapter of the dissertation work is called "the current revenues applied in the republic of azerbaijan and their role in economic policy". This section examines the classification and essence of customs regimes and the characteristics of customs regimes existing in the customs system, as well as the role of customs policy in the general economic policy of the state.

In the third chapter of the dissertation entitled "perspectives and objectives of improvement of customs procedures", the basic directions of improvement of customs procedures and improvement of customs procedures in Azerbaijan were studied, as well as the use of information technologies was studied as an optimal way of improving customs procedures.

The result of the study has been reflected in the research results and relevant proposals have been made.